

Godsbeelden in detentie

Een explorerend, kwalitatief onderzoek door Martine den Boer-Cammeraat, 3362310

Voorwoord

Deze scriptie is het resultaat van mijn onderzoek naar godsbeelden van gevangenen. Ik noem het 'mijn onderzoek', maar zonder anderen was dit niet mogelijk geweest. Allereerst hebben de protestantse gevangenen van de PI Haaglanden, vestiging Zoetermeer, mij geheel belangeloos van de informatie voorzien die ik nodig had. Hun openhartigheid en medewerking heb ik niet alleen erg op prijs gesteld; ze stimuleerden me ook enorm om het onderzoek tot een goed einde te brengen. Dit geldt minstens zoveel voor ds. Wytze Plantinga. In praktische zin was zijn hulp onmisbaar, maar vooral zijn enthousiasme voor 'het vak' en de manier waarop hij contact had met zijn pastoranten waren voor mij voorbeelden om niet meer te vergeten. Wellicht breng ik ze nog eens in praktijk binnen de context van de justitiewereld.

Het mag dan gebruikelijk zijn om scriptiebegeleiders te bedanken in een voorwoord, ik doe dit zeker niet uit gewoonte. De begeleiding van prof. dr. Birgit Meyer (UU) en dr. Reijer de Vries (PThU en CJP) heb ik als zeer prettig ervaren. Ik vond het zelf mooi om te merken dat het niet alleen een procesbegeleiding was, maar dat zij zich ook op het onderwerp betrokken voelden. Dankzij hen én dankzij mijn man heb ik de scriptie nog voor onze gezinsuitbreiding af kunnen ronden. Uiteindelijk was onze kleine Den Boer zelf misschien wel de belangrijkste stok achter de beruchte scriptiedeur... Allen hartelijk dank!

Martine den Boer-Cammeraat

Schiedam, 23 juli 2012

Inhoud

Voorwoord	2
1. Inleiding en onderzoeksvraag.....	4
2. Literatuur.....	6
3. Verantwoording bronnen en methode van onderzoek	12
4. Analyse van de context van de PI en het pastoraat	15
5. Onderzoeksresultaten en analyse van de vragenlijsten.....	20
6. Onderzoeksresultaten en analyse van de focusgroep	25
7. Onderzoeksresultaten en analyse diepte-interviews.....	28
8. Conclusie en reflectie	37
9. Geraadpleegde bronnen	39
Bijlage A - Vragenlijst.....	41
Bijlage B – Topiclijst t.b.v. focusgroep en diepte-interviews	45
Bijlage C – Verklarende woordenlijst	46

1. Inleiding en onderzoeksvraag

Aanleiding

Voor de afronding van de bacheloropleiding Theologie wordt van studenten verwacht dat er onderzoek gedaan wordt. Ik zocht naar een combinatie van mijn eerdere en huidige opleiding, namelijk criminologie en theologie. Bij gevangenen is er vaak relatief veel belangstelling voor religie en God. Dat merkte ik onder andere in de groepsgesprekken die ik met gevangenen voerde over herstelrechtelijke onderwerpen¹. Ik vroeg me af of dat te maken heeft met het godsbeeld dat mogelijk verandert nu men ingesloten is. Heeft men wellicht bijzondere verwachtingen van God? Of vervult God een rol die normaal gesproken ingevuld wordt door een partner, familie of vrienden?

Aanpak onderzoek

Allereerst heb ik een begeleider gezocht die mij tijdens het onderzoek wilde begeleiden vanuit de Universiteit Utrecht. Die vond ik al snel in de persoon van mw. prof. dr. B. Meyer. Omdat het ook in mijn bedoeling lag om onderzoek te doen binnen een justitiële inrichting en daarbij hoogstwaarschijnlijk veel met de justitiepredikant te maken zou krijgen, heb ik ook contact gezocht met het Centrum voor Justitiepastoraat. Van daaruit wilde dr. R.J. de Vries (tevens verbonden aan de PThU) er graag bij betrokken zijn.

Na het opstellen van de onderzoeksvraag was het zaak zo snel mogelijk toestemming te krijgen van het Ministerie van Veiligheid en Justitie voor het uitvoeren van het onderzoek. Die toestemming heb ik uiteindelijk ook gekregen.

Na een kennismakingsgesprek met zowel ds. W. Plantinga (justitiepredikant in PI Haaglanden, vestiging Zoetermeer) als ds. J.D.W. Eerbeek (hoofdjustitiepredikant) heb ik een aantal activiteiten van de geestelijke verzorging bijgewoond. Daarop volgde een soort vooronderzoek door middel van een schriftelijke vragenlijst onder de protestantse gevangenen in Zoetermeer. Op basis daarvan heb ik een groepsgesprek geleid over godsbeelden. En tenslotte heb ik met drie gevangenen persoonlijk doorgepraat over dit thema.

Onderzoeksvraag

Voorafgaand aan het onderzoek was het de bedoeling een vergelijking te maken tussen de godsbeelden van gevangenen voor en tijdens detentie, volgens de perceptie van de gevangenen zelf: *In hoeverre is detentie van invloed op het godsbeeld van protestantse gevangenen in PI Zoetermeer?*

Tijdens en na de dataverzameling bleek dat de godsbeelden van vóór detentie zich maar lastig lieten vaststellen. De vragen die daar betrekking op hadden werden minder goed ingevuld en respondenten richtten zich vooral op hun verandering in tijdsbesteding (tijdens detentie ervoer men meer tijd te hebben om met God bezig te zijn). Ik wilde wel graag een beeld schetsen van de manier waarop gevangenen tegen God aankijken. En aangezien daar weinig tot geen literatuur over te vinden was, heb ik me daar vervolgens op gefocust. Daarom heb ik voor het schrijven van de scriptie

---

¹ Voor een uitleg over herstelrecht zie www.restorativejustice.org en Spruit, L. (2009), Het religieus profiel van gedetineerden, met het oog op herstelgericht pastoraat, in: Iersel, A.H.M. van en J.D.W. Eerbeek (red.) (2009), *Handboek justitiepastoraat*, Budel: Damon, pp. 155-170

de vraag aangepast naar:

Hoe ziet het godsbeeld van protestantse gevangenen in de PI van Zoetermeer eruit?

Subvragen die ik hierbij geformuleerd heb, zijn:

Welke associaties heeft men met God?

Op welke manieren houden gevangenen zich bezig met God?

Wat is het moeilijkst tijdens detentie/wat wordt het meest gemist? (deprivatie)

In hoeverre speelt mee dat gevangenen zich in een liminale fase bevinden?

Definitie van godsbeeld

Tijdens het onderzoek heb ik regelmatig uit moeten leggen waarom ik in de gevangenis was en wat het onderwerp was van mijn onderzoek. Vaak legde ik de probleemstelling van mijn onderzoek uit met de vraag "Als je aan God denkt, waar denk je dan aan?". 'Godsbeeld' gebruikte ik bij mijn uitleg niet veel. Voor deze scriptie is het echter wel van belang om een nadere omschrijving van dit begrip te geven. Een godsbeeld heeft te maken met de manier waarop God wordt waargenomen in de breedste zin van het woord. Het is dus niet noodzakelijk een afbeelding of voorwerp te associëren met God; het kan ook om een abstractie gaan. Vaak wordt het begrip godsbeeld gekoppeld aan een ervaring. Het godsbeeld is dan een affectieve ervaring van God door een individu of de innerlijke, mentale representatie van God (Schaap-Jonker e.a., 2002, p. 55). "Mense bring hulle ervaring van God tot uitdrukking in menslike beelde en menslike taal." (Smith, 2003, p. 1443) Dat zijn immers de enige manieren om een ervaring aan derden duidelijk te maken. In relatie tot godsbeelden kan het zo zijn dat een ervaring zich niet of nauwelijks in woorden of beelden uit laat drukken². Vaak kan dan toch iets duidelijk gemaakt worden met behulp van associaties.

Een godsbeeld hangt samen met het referentiekader van een individu. Het maakt uit of iemand groot is gebracht in een hindoeïstische omgeving of juist uit een calvinistisch gezin komt. In dit onderzoek gaat het om protestantse gevangenen. Binnen deze groep is ook weer een grote diversiteit mogelijk. Ziet men God bijvoorbeeld als een afstandelijke heerser, innerlijke kracht, vader of gids? Wat tevens een rol kan spelen is hoe lang iemand zich al verbonden voelt met de protestantse religie en of hij zich daarvoor met een andere religie of stroming identificeerde.

---

² Ook in de Bijbel zijn hier voorbeelden van te vinden. Bijvoorbeeld in Openbaring 1:16, 4:1 en 4:6-7 als Johannes probeert te beschrijven wat hij ziet. Hij gebruikt dan veel beelden om toch duidelijk te kunnen maken wat hij ervaren heeft.

2. Literatuur

Op zoek naar literatuur over godsbeelden van gevangenen kwam ik veel 'zielzorg' tegen. De zorg voor het geestelijk welzijn van gevangenen, coping mechanismes, deprivatie, compensatiegedrag, religieuze betrokkenheid waren thema's waarover al het één en ander geschreven was. In dit hoofdstuk komt relevante literatuur aan de orde. Het blijkt dat er nauwelijks literatuur over godsbeelden van gevangenen bestaat.

Waarom gevangenen een beroep doen op geestelijke verzorging

God en gevangenschap zijn gezien de geschiedenis geen ondenkbare combinatie (Clear & Sumter, 2002). Vanaf het begin van het bestaan van gevangenissen was er (veel) ruimte voor boetedoening en bezinning. De nadruk lag vanaf de tweede helft van de 19e eeuw vaak op de morele verbetering van de veroordeelde met eenzame opsluiting als logische consequentie; zo kreeg een gevangene immers niet de kans beïnvloed te worden door 'andere misdadigers' (Bosch, 2005). Was het toen haast verplicht zich bezig te houden met God 'tot zedelijke verbetering van de gevangenen', tegenwoordig is het uitoefenen van godsdienst een recht.

In de Penitentiaire Beginselenwet is vastgelegd dat gevangenen recht hebben op geestelijke zorg. Artikel 41 zegt dat de gedetineerde het recht heeft "zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden en te beleven." De directeur dient er zorg voor te dragen dat in de inrichting voldoende geestelijke verzorging beschikbaar is, "die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de gedetineerden". Waarom dit recht bestaat, is niet in de wet opgenomen, maar zal ongetwijfeld voortvloeien uit de vrijheid van godsdienst zoals beschreven in de Grondwet, artikel 6. Om inhoud te geven aan dit recht worden geestelijk verzorgers ingezet in de justitiële inrichtingen (Blom, 1997, 9).

Zo'n 80% van de gedetineerdenpopulatie maakt gebruik van enige vorm van geestelijke verzorging (Spruit, 2009). In detentie zoekt men de kerk en pastores op om (opnieuw) te ontdekken waar het in het leven eigenlijk om gaat, in hun en Gods ogen (Van Iersel, Eerbeek en Bijkerk, 2009). De belangrijkste gesprekstema's in contact met de geestelijke verzorging zijn het missen van partner en kinderen en angst en verdriet. 'Hoe een goed mens te zijn' is hierbij het meest belangrijk en suggereert authenticiteit: "men wil oprecht een ander leven, men is op zoek naar morele rehabilitatie" (Spruit, 2009, 162). Tegelijkertijd lijkt het meest confronterende, namelijk het praten over delict en slachtoffer, het minst gewild als gespreksonderwerp voor gedetineerden. Toegespitst op protestantse gevangenen scoren eigen verantwoordelijkheid, liefde van God en schuld en boetedoening het hoogst.

Bijna 70% van de gevangenen noemt religieuze redenen als motivatie voor het bijwonen van vieringen: 'om iets van God te ervaren' en 'om te bidden'. Ook persoonlijke redenen zoals 'een kaarsje aansteken en 'omdat ik me daarna sterker voel' scoren hoog met ruim 55% (Spruit, 2009).

"Gevangenen bidden dikwijls ondanks zichzelf. Hun innerlijke nood is vaak zo groot, dat ze van binnen een schreeuw om hulp zijn. Bijna huns ondanks uit deze schreeuw zich naar God toe: 'God help me uit deze rotzooi, houdt me op de been'. Met wat iemand zo van binnen

huilend en schreeuwend beleefd, klopt hij vaak bij de pastor aan – verbaasd over zichzelf.”
(Janssen, 1997, 39)

De reden of vraag waarmee een gevangene zich wendt tot de geestelijke verzorging is niet altijd direct duidelijk. Bovendien verschilt het motief van gevangene tot gevangene. Vossen noemt in dit kader de contingentiebeleving. Mensen worden door detentie geconfronteerd met de grenzen van hun bestaan. Dat kan in materieel opzicht zo beleefd worden, maar ook machteloosheid, verlies van toekomstperspectief en slachtofferschap zijn vormen van die grenzen. Zulke contingentie-ervaringen kunnen tot zingevingsvragen leiden waarmee gevangenen bij de geestelijke verzorging terecht kunnen (Vossen, 1993). “The greater man’s disappointment in this life, the greater his faith in the next. Thus the existence of goals beyond this world serves to compensate people for frustrations they inevitably experience in striving to reach socially acquired and socially valuable ends.” (Davis, 1948, 42).

Dammer (2002) bevestigt het vermoeden van een grotere mate van interesse in religie binnen gevangenissen. Redenen hiervoor lopen uiteen. Dammer deelt de motivaties in in ‘oprecht’ (richtinggevend, hoopgevend) en ‘onoprecht’ (bescherming door medegelovigen, ontmoeten gevangenen van andere afdelingen en (vrouwelijke) vrijwilligers). De labels die Dammer toewijst komen nogal moralistisch over. Zelf zou ik wellicht eerder een indeling in ‘primair religieus’ en ‘primair sociaal’ hanteren, maar ook daar valt op af te dingen. Welke labels er ook gebruikt worden, enig onderscheid in motivatie voor deelname aan activiteiten van de geestelijke verzorging is wel te maken, zoals ook later in deze scriptie aan de orde zal komen.

Tegelijkertijd liggen verschillende activiteiten op het gebied van de geestelijke verzorging ook weer dicht bij elkaar: “Zondagsdiensten en zondagsrecreatie worden soms tegenover elkaar geplaatst; we kunnen dit echter voor wat betreft totale inrichtingen opvatten als een overbodige scheiding van functies.” (Goffman, 1963, 83)

Godsbeelden binnen een totale institutie

Een godsbeeld is volgens Freud de projectie van de vaderfiguur (Spilka e.a., 2003, 86-87). Maar dit godsbeeld is bij Freud altijd vijandig en hard, omdat het afkomstig zou zijn van een bedreigende en straffende vader (Dierickx, 2007, 151). Benson en Spilka (1973) hebben laten zien dat een positief zelfbeeld samenhangt met een vergelijkbare perceptie van God. Die godsbeelden zijn multidimensionaal. Een beeld van God die controleert hangt samen met schaamte. Maar een liefhebbend God is onafhankelijk van schaamte (Culbertson, 1996; aangehaald in Spilka e.a., ongepubliceerd). Een godsbeeld staat dus niet los van iemands persoonlijkheid.

Er blijkt nauwelijks of geen onderzoek te zijn gedaan naar godsbeelden van gevangenen. Wel is er informatie over godsbeelden die leven bij patiënten in psychiatrische inrichtingen. De overeenkomst met gevangenen is dat beide groepen in een totale institutie verblijven.

“Een totale inrichting kan gedefinieerd worden als een verblijfplaats en werkplaats van een groot aantal mensen die in dezelfde situatie verkeren, die van de omringende maatschappij gedurende een aanzienlijke tijdsspanne afgezonderd zijn en die tezamen een besloten, formeel gereguleerde levenswijze leiden. Gevangenissen zijn een duidelijk voorbeeld hiervan, mits wij inzien dat het gevangeniskarakter van gevangenissen ook aangetroffen kan

worden in inrichtingen waarvan de aldaar verblijvende personen geen enkele wet overtreden hebben.” (Goffman, 1963, 11)

Goffman noemt dit soort instituties ‘totaal’ omdat het karakter ervan gesymboliseerd wordt door beperkingen, namelijk een beperking van (sociale) omgang met de wereld buiten de institutie en een beperking om de inrichting te verlaten.

“De totale inrichting is een tweeslachtig sociaal verschijnsel, ten dele een leefgemeenschap, ten dele een formele organisatie; daarin is de reden gelegen waarom ze de sociologische belangstelling opwekt. Er zijn natuurlijk ook andere redenen om in deze instellingen belang te stellen. Zij vormen in onze samenleving bij uitstek de plaats voor het doen veranderen van mensen; elke totale inrichting is een levend experiment betreffende de vraag tegen welke krachten het ‘zelf’ is opgewassen.” (Goffman, 1963, 21)

Uit onderzoeken binnen de psychiatrie blijkt dat het godsbeeld van mensen veel te maken heeft met hun persoonlijkheid. Dit soort onderzoek wordt echter gedaan vanuit psycho-pathologisch perspectief en is daarom niet direct bruikbaar voor een goede vergelijking met onderzoek naar godsbeelden van gevangenen in een meer sociaal-theologisch kader. Bovendien heb ik geen literatuur kunnen vinden die ingaat op de invloed van het verblijven binnen een totale institutie an sich. Het deprivatie- en mortificatieproces, zoals Goffman het beschrijft met een “reeks vernederingen, degradaties, verlagingen, onteringen van zijn ‘zelf’”, zou een aantal veranderingen in opvattingen over zichzelf en belangrijke anderen teweeg kunnen brengen (1963, 22-23). Maar of die veranderingen ook betrekking hebben op godsbeelden blijft dus de vraag.

Een belangrijk gegeven is dat van deprivatie en compensatie: gevangenen moeten van alles missen (‘pain of imprisonment’) en kunnen daarvoor ‘compensatiegedrag’ vertonen (Sykes, 1958, 65). Dat is niet erg verwonderlijk. Men zoekt de zin van het bestaan in andere dingen nu men bijvoorbeeld partner en kinderen moet missen. Daarbij is men meer op zichzelf aangewezen en zou daardoor de behoefte kunnen ontstaan om zich meer bezig te houden met zingevingsvraagstukken. De deprivatietheorie suggereert dat religieus commitment andere deprivaties in het leven kunnen compenseren (Spilka e.a., 2003). Ook Goffman (1963) stelt dat sterke religieuze overtuigingen helpen tegen ‘aanvallen’ van een totale institutie.

Coping

In de vorige paragraaf is coping al impliciet aan de orde gekomen als een mogelijke functie van religieuze betrokkenheid. Coping gaat over de manier hoe men omgaat met moeilijkheden en/of stress. Er is onderzoek gedaan naar religie als coping mechanisme, maar niet hoe God dan gezien wordt en hoe daarmee wordt omgegaan. Specifieker zijn ook bekeringsverhalen onderzocht, maar daar wordt vaak cynisch over gesproken (aldus Maruna, Wilson & Curran, 2006, 162).

Volgens Maruna e.a. (2006) kunnen bekerings**verhalen** werken als coping mechanisme. Ze kunnen zorgen voor een nieuwe sociale identiteit, geven doel en betekenis aan het verblijf in een inrichting, stimuleren empowerment door de ‘agent of God’, voorzien in een taal en framework voor vergeving en geven tot op zekere hoogte een gevoel van controle over een onzekere toekomst. Bekeringsverhalen vertellen onderzoekers echter meer over hoe het individu in het heden de

persoonlijke identiteit construeert, dan over het verleden. Die ervaring komt overeen met mijn waarneming, om welke reden ik de onderzoeksvraag aangepast heb.

Maar er is meer over coping te zeggen. Coping kan op drie manieren plaatsvinden, namelijk door te proberen de omgeving te veranderen ('adjustment'), jezelf te veranderen of beide ('adaptation') (Spilka e.a., 2003). Religieuze zingeving helpt mensen om te gaan met beproevingen in het leven. Geloof zorgt voor de overtuiging dat men de moeilijkheden van het leven te boven kan komen. Of dat gevoel van controle terecht is, doet er minder toe.

"People do not face stressful situations without resources. They rely on a system of beliefs, practices, and relationships which affects how they deal with difficult situations. In the coping process, this orienting system is translated into concrete situation-specific appraisals, activities, and goals. Religion is part of this general orienting system." (Silverman & Pargament, 1990, 2, in Spilka e.a., 2003, 481)

Mensen houden zich met religie bezig omdat het voor hen 'werkt'. Religie kan een gevoel van controle geven en tegelijk kunnen haar rituelen stress en spanning reduceren.

"If a 'deferring' mode of relationship is adopted – for example, praying in order to put the problem totally in the hands of God – this does not appear to be as helpful as when a 'collaborative' mode of relationship is manifested, in which God and the supplicant work together. Here prayer may keep the individual working on the problem while seeking the support of the deity. In a 'self-directive' approach, God is acknowledged, but the problem is regarded as requiring personal rather than divine solution." (Spilka e.a., 2003, 484)

Fysiek lijden bevordert persoonlijke religieuze activiteiten, zoals gebed, meditatie, lezen van religieuze literatuur: hoe erger men lichamelijk lijdt, hoe meer men persoonlijke religieuze activiteiten onderneemt. Rippentrop e.a. (2005) suggereren dat religie daarmee als coping mechanisme fungeert. Vergeving, negatieve religieuze coping, religieuze ervaringen zijn belangrijke indicatoren voor mentale gezondheid.

Van een gevangenispopulatie wordt weleens gezegd dat ze een dwarsdoorsnede van de maatschappij zou zijn. Nu kun je hier terechte vraagtekens bij stellen (zo gemiddeld is de Nederlandse gevangene niet), maar we zien wel iets van de pluriforme samenleving terug in de gevangenis.

"De gevangenisbevolking is wel getypeerd als een multiculturele minisamenleving. Hoe bid je in zo'n Babylonische spraakverwarring? Wat zing je? Hoe preek je dan, als dat al moet? Het verbaast niet dat de taal van symbolen en rituelen hier het best verstaan wordt. (...) De muren van het gevang mogen hoog zijn, de drempel naar de kerk is er laag." (Oskamp, 2004, 7)

Managers binnen het gevangeniswezen zijn deze mening ook toegedaan, aldus een onderzoek van Kaski: "Hoewel men vermoedt dat de religieuze behoefte 'niet zo heel diep' zit, herkennen de managers wel de algemene behoefte om via symbolen en rituelen met levens- en zingevingsvragen bezig te zijn." (Spruit, Bernts & Woldringh, 2003, 16)

Oskamp heeft in zijn onderzoek naar vieringen en geloofsbelevingen in detentie zijdelings aandacht besteed aan wie God voor gevangenen is. Volgens hem waren de meest voorkomende typeringen redding en leiding. De beelden die genoemd worden als associatie zijn “moeder, vader, vriend; rechter, advocaat en officier van justitie; leraar, coach, wegwijzer” (Oskamp, 2004, 50). Deze uitkomsten worden verder niet uitgewerkt en zijn de enige gegevens die ik tegen ben gekomen over godsbeelden van gevangenen. Ook het Handboek justitiepastoraat (Van Iersel & Eerbeek, 2009) biedt vooral kaders voor het pastoraat, maar gaat niet in op godsbeelden van gevangenen.

Justitiepastoraat in de Nederlandse context

De meeste literatuur die ik ben tegengekomen is uit de Verenigde Staten afkomstig. Er geldt daar niet alleen een ander strafrechtstelsel, maar ook de regimes in gevangenis, het pastoraat en de geloofsbeleving in het algemeen verschillen van de Nederlandse situatie. Daarom volgt nu een beschrijving van het justitiepastoraat in de specifieke Nederlandse situatie.

“Er werken in totaal circa 250 geestelijke verzorgers in alle justitiële inrichtingen in Nederland, verdeeld over zeven denominaties. Zij zijn uitgezonden door zendende instanties maar in dienst van de overheid. Deze bezielde ambtsdragers begeleiden vanuit hun eigen overtuiging iedereen bij het omgaan met verleden, de actuele levenssituatie en de ontwikkeling van toekomstperspectief.” (DJI, 2012)

Wat doet de geestelijke verzorging?

Bij de geestelijk verzorger kun je terecht voor een persoonlijk gesprek. Dat kan gaan over jezelf, je leven of over relaties met anderen. Ook je geloof kan aan bod komen. De geestelijk verzorger is er voor jou. Je mag dus van hem de aandacht verwachten die je nodig hebt. De geestelijk verzorger heeft een ambtsgeheim. Wat je samen bespreekt, blijft tussen jullie. Fijn om te weten.

In de groepsbijeenkomsten of gespreksgroepen praat je met anderen. Vaak is er een thema, of het gesprek gaat over de dingen die je meemaakt. Samen zet je meningen en gevoelens naast elkaar. Door vragen te stellen en te zoeken naar antwoorden probeer je elkaar verder te helpen. Het is belangrijk dat je goed luistert naar elkaar en aandacht voor de ander hebt.

De kerk- en gebedsdiensten zijn er om samen het geloof te vieren. Ze lijken veel op diensten buiten. Er wordt gebeden, gezongen en er komt een verhaal of een thema uit een religieus geschrift, zoals de Bijbel of Koran, aan de orde. Ook zijn er bezinningsbijeenkomsten. In deze bijeenkomsten wordt stilgestaan bij belangrijke gebeurtenissen of thema's in het leven van mensen, vooral van mensen die ingesloten zijn. En bij speciale gelegenheden worden daarnaast bijzondere bijeenkomsten gehouden. Denk maar aan het Offerfeest, Divali, Pesach, het Kerstfeest en Pasen. Ook als er iets is gebeurd dat veel mensen raakt, is het fijn om samen te komen en daarbij stil te staan.

Wat doet de geestelijke verzorging nog meer?

Bij de geestelijke verzorging kun je dus terecht voor een persoonlijk gesprek en voor groepsactiviteiten. Maar er is nog meer. Als er bijvoorbeeld iets ergs gebeurt met jou, je familie of in de inrichting, kun je contact opnemen. Geestelijk verzorgers weten meestal veel over ouders, kinderen en detentie. Als je geen bezoek krijgt, kan de geestelijk verzorger ook bemiddelen voor bezoek van een vrijwilliger. De geestelijk verzorger heeft ook informatie over allerlei vormen van nazorg, zoals begeleiding door een vrijwilliger als je vrijkomt en huizen waar je dan begeleid kunt wonen. Tenslotte hebben geestelijk verzorgers informatie over godsdienstige en levensbeschouwelijke lectuur en over heilige boeken.

Hoe kom je in contact met een geestelijk verzorger?

Bij dit boekje hoort een gekleurd inlegvel. Je kunt je hierop inschrijven. Nadat je het formulier hebt ingeleverd, neemt de geestelijk verzorger die bij je keuze hoort in de inrichting zo snel mogelijk contact met je op. De Joodse, Boeddhistische en Hindoeïstische geestelijk verzorgers werken landelijk; op jouw verzoek komen ze je opzoeken.

Figuur 1 Gedeelte uit de brochure van de geestelijke verzorging, welke iedere gevangene bij binnenkomst uitgereikt krijgt. De volledige brochure is te vinden op de website van DJI: www.dji.nl

De zeven denominaties zijn rooms-katholiek, protestants, humanistisch, islamitisch, boeddhistisch, hindoeïstisch en joods. De laatste officieel erkende zendende instantie is de Hindoeraad (21 juni 2012).

Bij binnenkomst in een justitiële inrichting moet een gevangene aangeven onder welke denominatie hij wil vallen. De geestelijke verzorging stelt zichzelf aan de gevangenen voor middels een brochure. De meeste gevangenen geven aan katholiek te zijn, gevolgd door moslim en protestant (Spruit e.a., 2003). De geestelijke verzorging binnen een PI houdt zich in principe alleen bezig met de gevangenen die zelf hebben aangegeven tot zijn of haar geestelijke stroming te behoren. De activiteiten die de geestelijk verzorger in een inrichting aanbiedt, verschillen per denominatie, maar ook per inrichting. Een geestelijk verzorger is aangesteld om voor het geestelijk welzijn van de gevangenen te zorgen. De persoonlijke behoefte kan van gevangene tot gevangene verschillen. In hoofdstuk 4 wordt beschreven hoe de geestelijke verzorging in PI Zoetermeer te werk gaat.

Conclusie

Al met al is er weinig tot geen literatuur over godsbeelden van gevangenen te vinden. Religie als coping mechanisme wordt wel gezien binnen de context van justitie, en religieuze interesse als gevolg van deprivatie kan ook beargumenteerd worden. Deze kennelijke lacune in de literatuur geeft het belang van dit onderzoek aan. In de volgende hoofdstukken zet ik mijn eigen bevindingen uiteen. Hoewel explorierend geven ze wel een eerste indruk. Waar mogelijk wordt een link gelegd met de gevonden literatuur. Uiteraard is er meer onderzoek nodig dan ik gedaan heb. Daar kom ik in de reflectie (hoofdstuk 8) op terug.

3. Verantwoording bronnen en methode van onderzoek

Methode van onderzoek

Ik heb diverse activiteiten van de geestelijke verzorging bijgewoond: ik was al redelijk bekend met de doelgroep gevangenen, maar had nog weinig ervaring met activiteiten van de geestelijke verzorging in een inrichting. Bij de volgende activiteiten was ik aanwezig: tweemaal een bijeenkomst van Alpha in Prison, twee zondagse diensten, twee diensten op een bijzondere zorgafdeling (in kleine groep), vijf gespreksgroepen. Van elke bijeenkomst heb ik verslag gedaan. Door deze reflectie probeerde ik een idee te krijgen bij het beeld dat de gevangenen meekrijgen vanuit de geestelijke verzorging en op welke manier dit gebeurt.

Vragenlijst (zie bijlage A): Ik heb gebruik gemaakt van een bestaande vragenlijst. De vragenlijst was bedoeld voor onderzoek naar godsbeelden van patiënten in de psychiatrie. De vragenlijst heb ik aangepast na de feedback van prof. dr. Birgit Meyer. De lijstjes van de vragen 1-4 heb ik zo min mogelijk aangepast. Reden daarvoor is dat deze in andere wetenschappelijke onderzoeken gebruikt zijn en daar scoretabellen bij horen. Ik heb toestemming gekregen van dr. Hanneke Schaap-Jonker³ om de lijstjes voor mijn onderzoek te gebruiken. Om resultaten eventueel te kunnen vergelijken, heb ik ervoor gekozen de lijstjes zo min mogelijk inhoudelijk aan te passen. Ik heb, na wat tips van Daniël de Wolf⁴, wel wat woorden vervangen om zoveel mogelijk rekening te houden met de doelgroep en de mogelijkheid 'anders, namelijk...' toegevoegd. Reden hiervoor is dat ik zoveel mogelijk non-respons wilde voorkomen wegens het niet begrijpen van de vragen of te ingewikkelde opzet van de vragenlijst. Achteraf gezien had de vragenlijst meer aangepast moeten worden. Met name de verhouding in de antwoordmogelijkheden was uit balans: de antwoordopties van een positief godsbeeld waren sterk oververtegenwoordigd.

Focusgroep: Om nieuwe ideeën op te doen, grip te krijgen op het taalveld van de gevangenen, meer vat te krijgen op behoeften, motieven, percepties en attitudes van gevangenen en de bevindingen van de vragenlijsten te begrijpen heb ik een focusgroep georganiseerd. Ik ben met elf gevangenen, die interesse hadden in groeps gesprekken, in gesprek gegaan en heb daarbij ook gebruik gemaakt van beeldmateriaal. Het groeps gesprek verliep echt als een gesprek. Ik had een aantal vragen voorbereid die ik graag beantwoord wilde hebben (zie bijlage B). Die zijn allemaal aan bod gekomen tijdens het gesprek. De laatste twintig minuten heb ik de foto's geïntroduceerd. Elke gevangene heeft de foto kunnen noemen die hij bij zijn beeld van God vond passen. Er werd goed geluisterd naar en gereageerd op elkaar.

Diepte-interviews: Om zoveel mogelijk te voorkomen dat persoonlijke zaken in de vragenlijsten en de groeps gesprekken niet aan het licht zouden komen in dit onderzoek, wilde ik diepte-interviews houden. Dit heb ik met drie gevangenen gedaan, die ook in de focusgroep zaten. We hebben individueel doorgepraat over hun eigen beleving van God en hun beeld daarbij (zie bijlage B voor de vragen die ik voorbereid had). De gevangenen waren hier graag toe bereid en mijns

³ Zie <http://www.hannekeschaap.nl/vragenlijst%20godsbeeld.html> voor de vragenlijst met scoretabel.

⁴ Daniël de Wolf is justitiepredikant geweest en nu werkzaam in Rotterdam voor Thugz Church. Thugz Church is een kleine geloofsgemeenschap, die sinds 2005 bestaat. *Thugz* is een begrip uit de straatcultuur en hiphopmuziek en betekent 'tuig', 'boef', 'crimineel'. Het is een soort geuzennaam die een bepaalde cultuur en levensstijl vertegenwoordigt. Zie www.bagamoyo.nl.

inziens erg open, zowel over hun verleden als over de manier waarop ze nu in het leven staan en met God omgaan.

Onderzoeksgroep

In de PI Zoetermeer zijn alleen mannen gedetineerd. De inrichting heeft zowel een Huis van Bewaring als een Gevangenis. De respondenten van de vragenlijsten en de deelnemers aan de focusgroep waren afkomstig uit beide typen afdelingen; de diepte-interviews zijn alleen met mannen uit de Gevangenis gehouden.

De kerkdiensten worden georganiseerd voor zowel rooms-katholieke als protestantse gevangenen. Maar alle respondenten van dit onderzoek waren ingeschreven bij de protestantse geestelijke verzorging, volgens de in hoofdstuk 2 beschreven procedure.

Kwalitatief onderzoek

De verschillende manieren om aan data te komen waren bedoeld om steeds dieper op de materie in te kunnen gaan: eerst meekijken met de gang van zaken in het justitiepastaat, dan schriftelijke vragenlijsten afnemen bij iedereen, vervolgens in een groep daar dieper op ingaan en tenslotte door middel van diepte-interviews kunnen doorvragen naar persoonlijke beleving en dit weergeven in de vorm van een portret.

Wellicht ten overvloede: het gaat om een explorierend onderzoek. Harde conclusies zullen niet getrokken worden, maar de reflectie en aanbevelingen zullen voldoende handreikingen moeten bieden voor eventueel vervolgonderzoek.

Onderzoeksinstrument

In de focusgroep en de diepte-interviews was ik zelf het onderzoeksinstrument. Dat kan nadelen hebben, welke ik deels hoop te hebben ondervangen door mij telkens bewust te zijn van mijn eigen rol en inbreng.

De beperkingen en aandachtspunten voor mijzelf als onderzoeker waren met name:

- de grens tussen interview/gesprek en pastoraat in het oog houden; word ik gezien 'gewoon iemand van buiten' of als 'agent of God'?
- de grens tussen neutraliteit en nabijheid bewaken; enerzijds is vertrouwelijkheid gewenst en zelfs noodzakelijk voor de diepte-interviews, anderzijds moet ik objectief onderzoek doen
- vooroordelen, zowel positief als negatief (ik had zelf positieve ervaringen met (groeps)gesprekken met gevangenen, maar merkte bij mezelf ook een zekere scepsis als het ging om religieuze ervaringen)
- een gespreksgroep of interview is voor gevangenen ook even een moment van de afdeling af zijn; soms komen ze net uit de isoleercel of zijn ze gefrustreerd door dingen die op de afdeling spelen. Daar wil je ruimte aan geven, maar hoeveel?

Beperkingen van de context

Niet alleen de onderzoeksmethode bracht beperkingen met zich mee, maar ook de context van onderzoek doen binnen een justitiële inrichting kent aandachtspunten of belemmeringen. Er is vooraf toestemming ministerie en directie nodig waarbij de onderzoeksvraag en –methode duidelijk

omschreven moeten zijn. Om het onderzoek zelf uit te kunnen voeren is medewerking nodig van het personeel op de afdelingen, maar in mijn geval vooral ook van de justitiepredikant. Elke afdeling heeft haar eigen dagprogramma. Hier is in principe niet vanaf te wijken. De planning van de onderzoeksactiviteiten moet dus rekening houden met dit programma. Bovendien kunnen zich altijd onvoorziene omstandigheden voordoen, zoals een spitactie, waardoor een afdeling niet toegankelijk is. Een ander praktisch probleem kan een overplaatsing van een gevangene zijn. Vaak is dit niet te voorzien voor een onderzoeker. Van de gevangenispopulatie spreekt een deel geen of nauwelijks Nederlands of is analfabeet.

Ook voor de context geldt dat deze beperkingen niet allemaal te vermijden zijn, maar juist om flexibiliteit en alertheid vragen.

4. Analyse van de context van de PI en het pastoraat

Om een duidelijker idee te krijgen van de inhoud en vormgeving van de activiteiten op het gebied van de geestelijke verzorging heb ik een aantal van deze bijeenkomsten bijgewoond. Naast het bekend raken met het taalveld en de relevante thema's van gevangenen, wilde ik ook zicht krijgen op het beeld dat tijdens die activiteiten van God geschetst werd. Dit zou immers van invloed kunnen zijn op de godsbeelden die leven bij gedetineerden.

*Alpha in Prison*⁵

Tweemaal heb ik Alpha in Prison bijgewoond. Er waren zo'n twintig deelnemers, zes vrijwilligers afkomstig uit verschillende Zoetermeerse kerken, een stagiaire en de justitiepredikant aanwezig. Er was geen bewaking bij de cursus aanwezig. Tijdens de eerste bijeenkomst die ik bijwoonde was het thema "Gods leiding": verschillende manieren waarop God tot mensen kan spreken werden door de inleider (een vrijwilliger) onder de aandacht gebracht.

In de kleinere gespreksgroep die ik bijwoonde werd door een gevangene opgemerkt dat niet altijd duidelijk is hoe God een vraag beantwoordt. De vrijwilliger die het gesprek leidde, een vrouw van middelbare leeftijd, noemde het voorbeeld van Samuël (1 Samuël 3) en zei dat God ook via anderen iets duidelijk kan maken. "Als God iets duidelijk wil maken, kan God dus voor verschillende mogelijkheden kiezen: God weet wel op welke manier wij iets begrijpen."

Het gesprek kwam op vergeving: "Vergeven moet je doen. Beter dan leven met haat.", aldus één van de gevangenen. En een ander: "Als God jou kan vergeven, dan moet je dat zelf ook kunnen!" De reactie van een groepsgeenoot was: "Ik heb nooit iemand vergeven, maar ook nooit wraak genomen. Ik heb heel veel geduld. Dingen lossen zich vanzelf op." De vrijwilliger zei dat vergeven wel wat verder gaat dan geduld hebben. Een gevangene bevestigde dit en stelde: "Met God kan ik vergeven." Over God en de Bijbel werd door een gevangene gezegd dat zij betrouwbaar zijn, "integraal".

De week erna woonde ik de afsluiting van Alpha in Prison bij met als thema: "Wat doe ik met de rest van mijn leven?" De inleider, een gepensioneerde onderwijzer begon met: "Hoe lang de rest van je leven duurt, weet niemand. Wel dat je verantwoording over je leven af moet leggen. Jezus heeft voorgedaan hoe je relaties opbouwt. God is daarmee begonnen en vraagt om een antwoord. Niemand kan dat alleen: God zal zorgen voor mensen op je weg." In de gespreksgroep ging de vrijwilliger nog even door op de inleiding en noemde het voorbeeld van een open haard: een blok hout houdt zichzelf niet warm; meerdere blokken steken elkaar aan en houden elkaar warm. Zo werd de link gelegd met de kerk. Er ontstond vervolgens een gesprek over regels. Verschillende kerken hebben verschillende regels gemaakt en dat werd door de gevangenen als verwarrend ervaren. Een gevangene reageerde dat het juist daarom belangrijk was om zelf in de Bijbel te lezen en niet teveel op de mensen om hem heen te letten.

Niet iedereen hield zich op die manier met de Bijbel bezig: "Ik ben geen lieve jongen, dus ik ga me niet in de Bijbel verdiepen. Een gewaarschuwd mens telt voor twee. Ik zou me dan dubbel

---

⁵ Alpha in Prison is een variant van de Alpha-cursus, gericht op gevangenen. De Alpha-cursus is een basiscursus over het christelijk geloof. Zie <http://uk-england.alpha.org/prisons/home> voor meer informatie.

schuldig voelen als ik weet dat ik niet weg mag nemen.” Ik vroeg of het ook een optie voor hem was om datgene *niet* te stelen. Het antwoord was: “Eh...nee...”

Na de gesprekken in groepjes kregen alle deelnemers een certificaat uitgereikt met een persoonlijke Bijbeltekst. Af en toe maakte een gevangene van de gelegenheid gebruik om de justitiepredikant te bedanken of om de groep toe te spreken: “Ik voel me hier thuis. Allemaal zondag komen en de groep groter maken!” En: “Ik denk dat veel mensen de Bijbel nu beter begrijpen.” Op verzoek van de gevangenen werd na afloop nog het lied “Ik heb een loflied in mijn hart” gezongen. Later op de afdeling hoorde ik het hier en daar nog fluiten en zingen.

Kerkdiensten voor de reguliere afdelingen

Elke zondag worden er in de PI drie kerkdiensten georganiseerd, telkens voor een aantal afdelingen samen. Ik heb twee van deze ‘reguliere’ kerkdiensten meegemaakt. Er waren telkens rond de 30 gevangenen en een aantal PIW’ers aanwezig. De inrichting van de zaal was een combinatie van protestants en rooms-katholiek met kaarsjes en een kruis (in plaats van een crucifix). Eén gevangene fungeerde als ‘koster’ en hielp mee met het klaarzetten van de zaal. Daarnaast waren er nog drie vrijwilligers van buiten aanwezig, eveneens afkomstig uit één van de kerkelijke gemeenten in Zoetermeer.

Veel gevangenen staken bij binnenkomst een kaarsje aan. De preek ging over Petrus, een discipel met een menselijk gezicht. Na de opstanding zocht Jezus Petrus op en vroeg hem drie maal of Petrus van hem hield. “Jezus begint niet met verwijten en verwacht geen perfecte Petrus. Jezus stelt geen voorwaarden. Hij zegt eigenlijk: ‘als je het vol wilt houden, dan is liefde voor Mij de sleutel’.” De link werd gelegd met de situatie in detentie: “Je kunt allerlei voornemens hebben. Maar wil je echt slagen, dan is het belangrijkste dat je van hem houdt. Uit liefde gebeurt uiteindelijk alles vanzelf.”

Na afloop vertelde de justitiepredikant mij nog een anekdote over de paaskaars die in de zaal opgesteld stond. Een gevangene had mogen helpen om de nagels in het kruis wat afgebeeld stond op de paaskaars vast te maken op de kaars. Een week later vroeg diezelfde gevangene: “Mag ik ze er weer uit halen? Ik heb er een week niet van geslapen...!” De inhoud van de tweede kerkdienst was gelijk aan die van de eerste dienst.

Kerkdiensten voor de bijzondere zorg afdeling

Op de afdeling voor bijzondere zorg wordt de ene week een kerkdienst en de andere week een gespreksgroep gehouden op donderdagmiddag. De gevangenen van deze afdeling mogen namelijk niet tegelijk met de andere gevangenen een activiteit bijwonen. De diensten zijn vaak wat interactiever dan de reguliere diensten.

De zondag voor de eerste dienst die ik bijwoonde was het Pasen geweest. Daarom werd nu alsnog het Paasfeest gevierd in de dienst. Het thema luidde “Jezus is opgestaan!”. Muziek (onder begeleiding van een cd) werd enthousiast meebeleefd en meegezongen. Een gevangene verzorgde de schriftlezing. Voor de preek werd een fragment vertoond uit een aflevering van *De Verandering*⁶

---

⁶ TV-programma met verhalen van mensen die een geloofsverandering of een ontmoeting met God hebben meegemaakt. Zie ook www.eo.nl/deverandering.

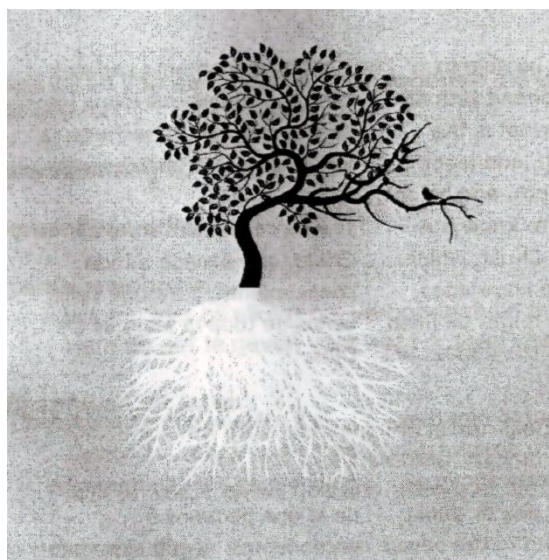

waarin een voormalig drugsverslaafde getuigde van de paasboodschap nadat hij had gebeden: “Als U werkelijk leeft, kom dan in mijn hart.”

De justitiepredikant stelde in zijn preek dat als mensen erg verdrietig zijn, hoop en moed niet meer doordringen. Hij betoogde dat God dan via anderen (of zoals in het paasverhaal via een engel) tot mensen kan komen. “Vertrouw op Jezus, dan is er een uitweg uit je negatieve dingen als schuldgevoel. We zitten hier vanmiddag ook om elkaar hieraan te herinneren.” Na de preek reageerde één van de gevangenen: “De essentie van Pasen is dat Jezus voor onze zonden is gestorven.” Hierop reageerde de justitiepredikant: “Dat ook, maar ook: er begint een nieuw leven.” Na afloop van de bijeenkomst vertelde de justitiepredikant mij dat hij dit een lastige opmerking vond, omdat deze gevangene een zedendelict op zijn naam heeft staan en telkens terugkomt op vergeving, maar niet op het willen leiden van een nieuw leven.

Twee weken later woonde ik opnieuw een dienst bij op deze afdeling. Ditmaal leidde de stagiaire de dienst en was het thema “Vast zitten/geworteld zijn”. Eén aanwezige was moslim. Er werd hem geïnteresseerd gevraagd naar de verschillen tussen de islam en het christendom. De man benadrukte vooral de verbondenheid die hij voelde en gaf aan dat hij het lied ‘Abba Vader’ erg mooi vond: “Het slaat in mijn hart.”

In de preek ging het over Paulus die bad voor de heidenen terwijl hij gevangen zat. Hij bad voor vastigheid voor zoekers. “Dat kan benauwend klinken, maar het gaat Paulus om zekerheid.” Het plaatje op de orde van dienst (zie figuur 2) van een boom die boven de grond net zo groot was als onder de grond symboliseerde dat een gelovige ook zo moet wortelen in God, aldus de stagiaire die de dienst leidde. De stagiaire betoogde dat wortelen in God inhoudt dat men “de liefde van Christus leert kennen, begrijpt wat God bedoelt en volstroomt met Gods volkomenheid”. “Op het plaatje staat de boom alleen. Dit is niet de bedoeling, want er kan bijvoorbeeld een vogel een nestje in bouwen. Zo krijgt iedereen een taak. En als je dan geworteld bent, kom je tot je doel waarvoor God je heeft gemaakt.”, aldus de stagiaire.

Figuur 2 Illustratie uit een orde van dienst voor de bijzondere zorg afdeling. De boom is onder de grond even groot als erboven.

Gespreksgroep van de bijzondere zorg afdeling

Tijdens de kerkdienst van de week ervoor zag de groep een fragment uit De Verandering. Gedurende de gespreksgroep die ik de week erna bijwoonde, werd de hele aflevering vertoond. Sommigen herkenden zichzelf in Gregory, de ex-drugsverslaafde: “Ik herken mezelf hierin terug. Ik heb alcohol als probleem. Klinieken helpen niet, maar hulp van bovenaf wel.”

Over het toegeven van Gregory dat hij zelf van alles verkeerd had gedaan, zei men: “Dat is moeilijk. Daar gaan jaren overheen.” Daarop reageerde de justitiepredikant: “Kennelijk wil God je daar ook de kracht voor geven.”

Gespreksgroepen van de reguliere afdeling

De eerste groep telde tien deelnemers. De justitiepredikant gaf iedere gevangene de gelegenheid antwoord te geven op de vraag “Noem één ding waar je aan denkt bij God”. Men noemde heel diverse dingen: beschermer, kerk, geloof, leven na de dood, baas boven baas, wijsheid, machtigste man van de wereld, God is God, overgave, onze vader.

De tweede groep dacht aan: kracht van de natuur, saamhorigheid, hemelse vader, schepper, kruis en Christus, de maker, hogere macht, liefde, rust, de almachtige. Toen de beelden van de eerste groep opgenoemd werden, was een reactie van een gevangene uit de tweede groep: “God is geen baas. Hij wil iedereen als gelijke hebben. God is rechtvaardig.”

Twee weken later woonde ik weer twee gespreksgroepen bij, nu met de Bijbel als gespreksonderwerp. De eerste groep kwam binnen met een klacht. Eén van hen was in de week ervoor naar de isoleercel gebracht en onderweg daar naartoe zou de justitiepredikant van hem weggekeken hebben. Eén van de medegevangenen benadrukte dat zoiets voorkomen moet worden, want “u bent de houvast voor die jongens”. Daarop stelde de justitiepredikant voor om voortaan langs te komen in de isoleercel.

Het thema Bijbel werd kort ingeleid door de justitiepredikant. Daarna werd een fragment bekeken van de basiscursus ‘Ontmoetingen met God’, over de vraag wie God eigenlijk is. Volgens dit fragment verloopt het directe contact tussen God en mensen nu via de Bijbel. “De Bijbel vertelt het grote verhaal van God met mensen. Langzaam tekent zich daarin het gezicht van God af.” Een gevangene reageerde daarop: “Ook je eigen gezicht. Als je jezelf er niet in tegenkomt, geloof je het niet.”

In de tweede groep vroeg men zich af of iedereen in de hemel komt. “God is liefde, dus er is geen hel.” De justitiepredikant antwoordde: “Echte liefde is dat er recht is. Vandaag is het 4 mei. Hitler pleegde zelfmoord. Maar God zal recht doen. Tegelijkertijd: voor iedereen die spijt heeft, is er plaats bij God.”

Godsbeeld uitgedragen door de justitiepredikant

De justitiepredikant heb ik leren kennen als iemand die vanuit de relatie met gedetineerden zijn werk doet. Hij wil namelijk eerst naast de gevangenen staan en proberen aan te sluiten bij hun belevingswereld en niveau. Hij geeft daarbij aandacht aan zaken die op de afdeling spelen. Ook staat hij open voor inbreng van de gevangenen zelf in zijn activiteiten.

Ondertussen draagt hij zelf uiteraard ook een beeld van God uit. God is er en hij is genadig. Dat terwijl alles de gevangenen uit handen glipt. Schuld als gesprekstema komt vaak pas wat later in de pastorale relatie met een gevangene aan bod. De preek over Jezus die tot driemaal toe aan Petrus vraagt of hij Jezus liefheeft, is wat mij betreft typerend voor de manier waarop de justitiepredikant God schetst voor de gedetineerden: “Jezus verwacht geen perfectie, hij verwacht niet dat je nooit meer fouten maakt, maar hij vindt het belangrijk dat je van hem houdt.”

Overigens laat ik de rol van de verschillende vrijwilligers hier buiten beschouwing, maar ook zij kunnen natuurlijk invloed hebben op de godsbeelden van gedetineerden. Voor dit onderzoek ging dit echter te ver.

Conclusie

Op allerlei manieren kunnen gevangenen deelnemen aan activiteiten van de geestelijke verzorging. Bij al deze activiteiten komen ze in aanraking met beelden van God die aangedragen worden door medegevangenen, vrijwilligers en de justitiepredikant. De lijn die bij al deze actoren te vinden is, is de voorstelling dat God zich bemoeit met mensen. Volgens hen houdt hij zich bezig met de levens van individuen en grijpt in als dat nodig is. Hij zou in elk geval machtig genoeg zijn om in te kunnen grijpen. Ook in detentie. Dat zou niet altijd direct hoeven te gebeuren, maar zou ook via andere mensen kunnen plaatsvinden. Bovendien wordt God voorgesteld als God met een doel voor het leven van ieder mens: niemand is zonder reden op aarde.

Een andere conclusie die getrokken kan worden uit de godsbeelden die ik tegenkwam bij de verschillende activiteiten is dat mensen altijd bij God terecht kunnen, ook na falen. God wordt gezien als genadig voor degenen die spijt hebben. Het zou voor hem het belangrijkste zijn dat mensen van hem houden; hij vraagt geen volmaaktheid. Intussen geeft hij, volgens de actoren, wel kracht en hoop om door te zetten en om nieuwe kansen te grijpen. Een spanningsveld dient zich soms aan als het om God gaat in het leven van gevangenen. Sommige gevangenen lijken vooral kracht en inspiratie te putten uit hun geloof in God, maar anderen ervaren een ambivalentie hierin. Ze hebben een beeld van God dat niet past bij een leven zoals zij dat leiden. Dat lijkt voor hen een reden om God op afstand te houden.

5. Onderzoeksresultaten en analyse van de vragenlijsten

Werkwijze bij het uitdelen van de vragenlijsten

De vragenlijsten (zie Bijlage A) hebben de justitiepredikant en ik persoonlijk uitgereikt aan de protestantse gevangenen. Iedere cel met een protestantse gevangene werd opengemaakt door één van de bewaarders. Ik legde uit waar we voor kwamen, waar het onderzoek over ging, dat het een kwartier zou kosten om de lijst in te vullen, dat we die aan het einde van de middag weer op zouden halen en dat ze dan een klein presentje zouden krijgen. Slechts één persoon weigerde omdat 'zijn hoofd er niet naar stond'. Een aantal personen sprak en las geen Nederlands en heeft dus ook geen vragenlijst gekregen. Twee gevangenen waren analfabeet. In een eerste ronde deelden de justitiepredikant en ik 46 vragenlijsten uit aan de protestantse gevangenen. Een week later hebben we er een stuk minder uitgereikt: 32. Er waren toen drie afdelingen dicht in verband met een spitactie.

Over het algemeen was iedereen direct bereid om mee te doen. Zelf had ik nog wel wat twijfels hoe hoog de respons uiteindelijk zou zijn. Deze bleek erg hoog te zijn: ik heb 67 van de 78 vragenlijsten ingevuld teruggekregen. De hoge respons kan te maken hebben met de directe benadering: iedereen is persoonlijk gevraagd de lijst in te vullen. Daarbij had ik een groot aantal gevangenen al eens een keer ontmoet bij één van de activiteiten van de geestelijke verzorging. En bovendien was de justitiepredikant bij het uitdelen van de lijsten aanwezig, wat wellicht voor extra vertrouwen en goodwill zorgde.

Resultaten gesloten vragen

De ingevulde vragenlijsten laten zien dat ongeveer een kwart van de gevangenen blijkbaar geen behoefte had aan anonimiteit. Zij zetten hun naam bovenaan de vragenlijst. Hier en daar zelfs met extra gegevens, zoals adres, geboortedatum en telefoonnummer.

De vragenlijsten zijn over het algemeen volledig en serieus ingevuld. De vragen 1 tot en met 4 (met de schalen) zijn echter niet altijd volledig ingevuld. Ook vraag ik me af of alle respondenten voldoende duidelijk voor ogen hadden dat vraag 1 en 2 betrekking hebben op de detentieperiode zelf en 3 en 4 op de periode vóór detentie, omdat vraag 3 en 4 regelmatig niet ingevuld is, of op exact dezelfde wijze als vraag 1 en 2 of alle antwoordmogelijkheden kregen dezelfde score. Twijfel aan de betrouwbaarheid van deze uitkomsten is een belangrijke reden geweest om de onderzoeksvraag voor de scriptie aan te passen.

Er is gevraagd naar het gevoel bij God tijdens en voor detentie. Ieder gevoel of eigenschap van God is ondergebracht in een scoretabel, zoals Hanneke Schaap deze gebruikt heeft⁷. De indicatoren zijn onderverdeeld naar een positief godsbeeld, een angstig godsbeeld en een godsbeeld waarin boosheid de boventoon voert. De resultaten van zowel tijdens als voor detentie geven een voornamelijk positief godsbeeld, vervolgens scoorde angst het hoogst en ten slotte boosheid. Op al deze kenmerken werd het hoogst gescoord tijdens detentie. Relatief is het godsbeeld *tijdens* detentie het meest positief.

---

⁷ Zie noot 3.

Gods handelen werd in de vragenlijst onderscheiden in ondersteunend, heersend of straffend en passief. Wat betreft Gods handelen waren respondenten van mening dat God vooral ondersteunend zou handelen, vervolgens heersend of straffend en ten slotte passief. Tijdens detentie werd Gods handelen meer als ondersteunend ervaren dan ervoor, maar ook de heersende/straffende kant van God en passiviteit scoorden hoger tijdens detentie. De scores van voor en tijdens detentie lopen te weinig uiteen om sterke, kwantitatieve conclusies uit de gesloten vragen te trekken, behalve dat God en Gods handelen over het algemeen positief ervaren worden (zie tabel 1).

Tabel 1 Godsbeelden tijdens en vóór detentie. n=67

God ervaren	Tijdens detentie	Vóór detentie
Positief	0,90	0,75
Angst	0,59	0,56
Boosheid	0,55	0,54
Gods handelen		
Ondersteunend handelen	0,90	0,86
Heersend/straffend handelen	0,64	0,62
Passief	0,65	0,61

Tabel 2 Score per item voor de manier waarop God en zijn handelen ervaren worden, tijdens en voor detentie. N=67. Maximumscore per item is telkens 201.

God ervaren	Tijdens detentie	Voor detentie	Gods handelen	Tijdens detentie	Voor detentie
dankbaarheid	161	145	oefent macht uit	113	106
nabijheid	131	116	geeft mij troost	163	140
vertrouwen	167	143	bestraft	123	114
angst om afgewezen te worden	90	93	geeft mij kracht	162	147
respect	166	144	heeft geduld met mij	170	152
teleurstelling	110	96	laat mij groeien	157	142
tevredenheid	149	132	is betrouwbaar	167	156
geborgenheid	132	113	regeert	140	129
liefde	165	147	laat alles op z'n beloop	113	107
angst om niet goed genoeg te zijn	105	97	laat de mens aan zichzelf over	119	102
verbondenheid	148	140	bevrijdt mij van schuld	140	133
boosheid	96	93	beschermt mij	152	147
schuld	116	105	stuurt mensen naar de hel	84	78
onzekerheid	109	107	leidt mij	148	133
genegenheid	111	103	geeft mij zekerheid	147	135
angst om gestraft te worden	116	102	staat onvoorwaardelijk voor mij open	163	150
ontevredenheid	98	94			
vriendschap	161	138			

De drie eigenschappen van God die tijdens detentie het meest ervaren werden, waren 'vertrouwen', 'respect' en 'liefde': deze items scoorden respectievelijk 167, 166 en 165 van de maximaal 201 punten. Het minst herkenden de gevangenen 'angst om afgewezen te worden', met een score van 90 uit 201. Wat betreft Gods handelen waren 'heeft geduld met mij', 'is betrouwbaar' en 'geeft mij

troost' en 'staat onvoorwaardelijk voor mij open' de hoogst aangegeven opties met respectievelijke scores van 170, 167 en 163 uit 201. Veruit het laagst scoorde 'stuurt mensen naar de hel' met een score van 84. Zie voor de overige resultaten tabel 2.

Resultaten van de open vragen

Vragen die betrekking hadden op een eventuele verandering in religieuze betrokkenheid nadat men gevangen genomen werd, gaven veelal antwoorden in de richting van de tijdsbesteding. Men ervoer dat men meer tijd en aandacht aan religieuze zaken kon besteden nu men binnen zat. Buiten zouden respondenten meer in beslag genomen worden door dagelijkse bezigheden en invloeden. De detentieperiode lijkt voor veel respondenten een periode te zijn van opleving van hun religieuze betrokkenheid getuige de volgende citaten:

- "Ik ben gedoopt, christelijk opgevoed en daar ben ik dankbaar voor. Nu denk ik aan dingen die mijn vader zei: '(...), je denkt aan je zaak, maar vergeet God niet die je het geeft'."
- "Ik ben God inderdaad belangrijker gaan vinden en voel me goed als ik alleen denk aan het woordje God."
- "Ik ben nu meer met God bezig dan voorheen. Ik zoek vertrouwen en veiligheid nu ik in detentie zit."
- "Ik weet dat alles mogelijk voor God is. Daarom geloof ik in God."
- "Ik ben christelijk opgevoed en ging naar de kerk. Maar ik bid sinds m'n 16^e niet meer en koos het foute pad. Nu in detentie wil ik dichterbij God komen en hoop op vergiffenis. Ik ben als klein kind gedoopt. Ik zou dat graag nog een keer opnieuw willen als dat mogelijk is."

Niet iedereen reageerde op die manier op de vraag of er iets veranderd was in de manier waarop men met God en religie omgaat in detentie: "Maakt voor mij niet uit: voor detente/na detentie, Noord- of Zuidpool. Ik weet wie God is. God zit in m'n hart." Sommige respondenten schreven als antwoord dat zij eigenlijk pas tijdens detentie zich voor het eerst met God bezig gingen houden: "Ik heb God leren kennen in de PI en dat brengt mij rust en kracht om verder te gaan." De cursus Alpha in Prison⁸ werd in dit verband ook een aantal keer genoemd als aanleiding om zich te verdiepen in het christelijk geloof.

Religieuze activiteiten hielpen volgens een aantal gevangenen ook om beter om te gaan met het gemis van familie: "Ik lees meer en begrijp ook meer. De liefde voor mijn vrouw en kinderen is sterker en groter door de kracht van God." Maar opvallend was vooral dat een aantal respondenten aangaf dat zij gemist werden door hun familie en dat hun familie God tijdens hun afwezigheid hard nodig had: "Ik leg alles bij de Heer neer. Al mijn pijn, zorgen. Dat hij kracht en steun geeft aan de mensen voor wie ik er niet kan zijn." Ze lijken God dus als vervanger van henzelf te zien: hij moet thuis de honneurs waarnemen.

Ook gaven respondenten aan meer naar antwoorden op levensvragen en de zin van het leven te zoeken. Een aantal noemde met name de kerkdiensten en het branden van een kaarsje als moment van bezinning op dit soort vragen.

De beelden die van God in de open vragen geschetst werden, liepen uiteen. Het is opvallend hoe openhartig de meeste respondenten zijn ("Voel me verlaten en toch niet alleen. Misschien is dit

---

⁸ Zie noot 5.

God??”, “Hij heeft het me allang vergeven. Ik voel me welkom. De tranen lopen over mijn wangen! Lucht op!”). Regelmatig kwam ik ook antwoorden tegen in de trant van: “moeilijk uit te leggen, onbeschrijflijk”. Hoewel de antwoorden dus sterk van elkaar verschillen, zijn de gevangenen over het algemeen positief over God en zijn handelen. Dit beeld werd later in de focusgroep en interviews bevestigd. Wel was er een gevangene die opschreef dat als hij vroeger een andere kennismaking met God had gehad en hem geleerd was wie God echt was, hij hier dan niet had gezeten.

Op de vraag wat men het hardste nodig heeft van God op dit moment, antwoordden veel respondenten iets in de trant van ‘kracht’ of ‘geduld’. Meestal werd dit bedoeld in de zin van kracht om de dag of de hele detentieperiode door te komen. Maar een enkeling noemde expliciet dat ze kracht nodig hadden “om God te kunnen blijven dienen”. Ook rust, steun en hoop beschouwen respondenten als hard nodig: “Een teken, een sein dat ik weet dat ik toch goed m’n best doe, al is het moeilijk op deze wereld.” En: “Vertrouwen in mezelf: dat ben ik de laatste jaren kwijtgeraakt.” Liefde, genade en vergeving werden regelmatig genoemd, maar ook vrijheid om vervolgens buiten weer een normaal leven te kunnen leiden, zoals de gevangenen dat uitdrukten. Sommigen voegden toe dat ze van mening waren (dit maal) onschuldig vast te zitten. Ook bij deze vraag werd er veel aan het thuisfront gedacht. Er werden bijvoorbeeld antwoorden gegeven als: “Om mijn gezin te beschermen en kracht aan ons allen te geven in deze tijd.” Een enkeling noemde hierbij ook huisdieren. Slechts vier gevangenen hadden niets nodig: “Niks heb ik nodig van God. Ik ben de Heer wel dankbaar voor het leven.”

75% van de respondenten gaf aan weleens een activiteit van de geestelijke verzorging te bezoeken. Vaak voegden ze aan hun antwoord toe dat het dan om de kerkdiensten ging. Degenen die geen activiteiten bezochten, hadden het naar hun mening te druk, waren pas net binnen of wisten niet van het bestaan van deze activiteiten af. Eén respondent gaf expliciet aan dat hij niet geloofde en daarom niet aan de activiteiten meedeed. De belangrijkste redenen om wel activiteiten van de geestelijke verzorging te bezoeken was ‘dat ik er over God kan leren’ en ‘het mij rust geeft’. Rust werd ook vaak genoemd als antwoord op de vraag wat men het hardste nodig had van God. Het laagst scoorde ‘ik dan weer even uit mijn cel ben’. Zie tabel 3 voor de score per motivatie.

Tabel 3 Redenen voor gevangenen om activiteiten van de geestelijke verzorging te bezoeken. N=52. De maximumscore per item is telkens 156.

Motivatie	Score
ik daar verbondenheid ervaar met anderen	114
God daar aanwezig is	115
het afleiding geeft	100
ik het goed kan vinden met de dominee (pastor)	121
de activiteiten mij aanspreken	113
ik er weer energie van krijg	109
ik er over God kan leren	130
ik mij daar serieus genomen voel	113
het mij rust geeft	125
ik dan weer even uit mijn cel ben	90
we met elkaar naar antwoorden kunnen zoeken	119
ik daar vergeving van God ontvang	107
het gezellig is	108

Om in eigen woorden aan te laten geven hoe God gezien werd door gevangenen heb ik gevraagd om God met één woord te omschrijven. Omdat dit mijns inziens een belangrijke vraag is, heb ik alle antwoorden letterlijk (dus zonder verbeteringen in spelling) opgenomen: “Superieur; oneindig doortastend; machtig; onvoorspelbaar; GROOT; ALMACHTIG; weet niet, voel wel wat maar kan het niet uiten met iedereen erbij; de Oplossing; verbondenheid; een goed mens; ik zoek en wil alleen het pad slingerd zo!!; al sla je me dood, haha; niet te beschrijven; almachtig; god; De Beste; Bescherming; Vader der vaders; liefde; VADER HELENDE GENEZER VAN ALLES; de allermachtige; PRACHTIG; onze VADER; Vader van ons allemaal van de aarde; begin/einde; Heerser; overgave; Die aarde en hemel gemaakt heeft en van Hem het koninkrijk is. Amen; de allermachtigste; daar zou ik geen antwoord op kunnen geven; begripvol; een Rechter; De allermachtigste wezen op deze aardbol waar wij in leven!; ALLES; perfect Vaderfiguur; Allemachtig; machtig; liefde en trouw; natuurkracht; liefde; Schepper van het heelal; rust; Mijn Vader; Hij is het al; machtig; samenhangend; hij is de Vader die over mij waakt. Hij geeft mij alle steun en toeverlaat ook al zie ik hem niet kan ik het niet aanraken; onze Vader; Hij die altijd luisterd de almachtige!; Hoogste macht; Rechter; groot; Vader!; als hij bestaat is hij een sadist: kinderen en onschuldige laten lijden; de herder en de Redder van mijn leven. Een man die er altijd voor me zal zijn; weet niet; heer en meester van de aarde; YAHWEH; kracht! (vóór andere...); God is goed; de Scheper van aarde en bevolking; de machtige man op aarde.”

God wordt door gevangenen vaak als (al)machtig gezien. Tevens is God als vader een veel terugkerende typering. In de focusgroep sprong deze laatste typering er ook uit.

Koppeling met literatuur

Uiteindelijk is het lastig een goede vergelijking te maken tussen godsbeelden binnen de totale institutie van een psychiatrische inrichting enerzijds en van een gevangenis anderzijds. De kenmerken van beide inrichtingen zijn dan wel enigszins vergelijkbaar, maar in de literatuur wordt voor wat betreft de psychiatrie vooral het verband onderzocht en aangetoond tussen verschillende ziektebeelden en bepaalde godsbeelden (zie o.a. Schaap e.a., 2010). De invloed van het verblijven binnen een totale institutie wordt hierin helaas niet meegenomen.

Wat betreft de motivatie van gevangenen om een kerkdienst bij te wonen of één van de andere religieuze activiteiten, gaven de gevangenen zelf aan dat de belangrijkste reden is om meer over God te willen leren. Dit komt ik in literatuur niet tegen. Wellicht dat dit een motivatie is die minder serieus genomen wordt, net als Maruna e.a. (2006) stelden dat in de literatuur een onderwerp als bekering vaak wat cynisch behandeld wordt. Dammer (2002) onderzocht de redenen voor religieuze betrokkenheid van gevangenen en had als bevinding dat het hen vooral om de hoop te doen was die religie hen gaf. Maar daarnaast was ‘peace of mind’ ook een belangrijke motivatie, volgens Dammer (2002, 40-41). Die bevinding komt overeen met de scores zoals weergegeven in tabel 3.

De respondenten gaven aan veel kracht nodig te hebben van God om de detentieperiode door te komen. Ze ervoeren over het algemeen rust tijdens de activiteiten van de geestelijke verzorging. Deze antwoorden wijzen op religieuze betrokkenheid als coping mechanisme. God werd door de gevangenen vooral beschreven als (al)machtig en als vader. Dit positieve godsbeeld past bij datgene wat gevangenen nodig zeggen te hebben en missen door deprivatie.

6. Onderzoeksresultaten en analyse van de focusgroep

Resultaten van de focusgroep

Ik presenteerde de deelnemers van de focusgroep allereerst de voorzichtige uitkomst uit de vragenlijsten, namelijk van een wat positiever godsbeeld tijdens detentie dan ervoor. Deze uitkomst zou volgens hen komen doordat men binnen meer tijd heeft en zich meer bewust is van religieuze zaken. “Het is nodig om hier binnen je gedachten te verzetten.” En de vraag ‘wat is belangrijk in je leven?’ dringt zich onder deze omstandigheden op. “Je begint met het missen van je familie en een stap verder komt dan de vraag wat je wilt bereiken en zo kom je bij God uit.” Een ander reageert dat hij God niet nodig heeft om het gemis van zijn familie te ‘compenseren’. “Maar je wilt je leven het liefst wel delen met mensen om wie je geeft.”

Een veel gehoord argument om in detentie meer op God betrokken te zijn is: “Buiten ben je druk bezig met van alles. Hier heb je elke dag tijd. Straks buiten zal het weer het oude liedje zijn waarschijnlijk.” Voor Bas, één van de respondenten met wie ik ook een diepte-interview heb gehouden, was er echter wel echt iets veranderd in zijn eigen ogen. Hij reageerde: “Ik ben echt overgehaald om naar een kerkdienst hier te gaan. Toen ging ik meedoen met de Alpha-cursus. En nu ben ik er nog steeds mee bezig. Buiten vond ik het flauwekul. Nu niet meer.”

Criminaliteit zorgt voor chaos in je hoofd, aldus de respondenten. “Als je met foute dingen bezig bent, heb je geen rust in je hoofd om met God bezig te zijn.” Wat ook meespeelt bij de gevangenen is dat men eigenlijk van mening is dat God niet past in en bij een crimineel leven. Daar komt blijkbaar schaamte bij kijken. Dit gevoel kwam ik eerder ook al tegen bij een deelnemer van Alpha in Prison. Relativerend wordt nog opgemerkt dat goede tijden net zo goed van God af kunnen houden.

De eerste keer dat men gedetineerd raakt, maakt de meeste indruk, volgens de meeste gevangenen. “Als je vaker vastzit, verwatert het beleven van God. Binnen heb je dan weer een ervaring. En zelfs als je binnen bent kan het zo werken: zondag zit ik er helemaal in, in de loop van de week verwatert het en dus op zondag heb ik het weer nodig.” Een gevangene, Clarence, vertelde: “Ik was buiten actief bezig met de kerk. Ik heb jongeren van de straat gehaald. Ik heb nu heel veel vragen, maar ik weet dat Hij er is. Op zijn tijd krijg ik wat ik nodig heb. De kunst is om het buiten vol te houden.”

Er wordt een verschil in kerkdiensten binnen en buiten ervaren. Het sociale aspect is binnen veel sterker aanwezig, in de ogen van de gevangenen. Volgens de justitiepredikant geldt het sociale aspect met name voor degenen die in het Huis van Bewaring zitten. Elke activiteit betekent voor hen extra tijd buiten de cel, terwijl in de Gevangenis de celdeur in principe een groot deel van de dag open is en men daar een dagprogramma heeft wat meer gevuld is. In het HvB heeft men overigens over het algemeen ook meer te maken met onzekerheid. En er valt nog wat te winnen: “in het HvB bidt men voor een milde straf en als het dus niet werkt, heeft men ook geen interesse meer voor kerkdiensten”, aldus de justitiepredikant. In de beschrijving van de diepte-interviews kom ik hier nog op terug.

Op mijn vraag of het delict waarvoor men zit nog van invloed kan zijn op hoe men tegen God aankijkt, werd meteen heftig gereageerd. Pedoseksualiteit ligt heel gevoelig binnen een PI. Maar toen de respondenten de vraag op zichzelf betrokken waren de reacties verschillend. De één dacht dat het wel wat uitmaakte: een zwaar delict zou voor meer schuldgevoel zorgen waardoor men "eerder God gaat zoeken". Een ander meende dat het vooral ging om de tijd die je uit moest zitten: "hoe zwaarder het delict, hoe langer je zit, hoe meer tijd je hebt om je bezig te houden met wie God is". Dit is een verklaring die telkens weer terugkomt.

De kreet 'Only God can judge me' doet het goed binnen de gevangenis. Sommigen hebben het zelfs laten tatoeëren. De meeste gevangenen waren het erover eens dat mensen niet te vertrouwen zijn. Toch adviseerde de groep met klem één van de medegevangenen om ten minste iemand in vertrouwen te nemen. De betreffende persoon gaf aan grote moeite te hebben met zijn detentie: "ik huil hier elke dag". De tranen stonden hem inderdaad in de ogen.

Voor het tweede deel van het gesprek heb ik gebruik gemaakt van foto's en gevraagd: "Als je aan God denkt, welke foto vind je daar dan het beste bij passen?" Twee foto's werden duidelijk het meest aangewezen: die van een kinderhand in een mannenhand en die van een oog (zie afbeelding hieronder). De eerste associeerde men met 'liefde', 'mensen helpen', 'om je naaste geven'. God werd gezien als verbinding tussen alle mensen en als een reikende hand. In de tweede zag men een aloverziend oog (in positieve zin). "Ogen zeggen veel en God ziet alles. God is uiteindelijk degene die oordeelt." Het 'Only God can judge me' komt ook hier weer terug.

Koppeling met vragenlijsten en literatuur

Het positieve godsbeeld uit de vragenlijsten wordt in de focusgroep bevestigd. De gevangenen associëerden God met de eigenschap dat hij te vertrouwen is en vonden dat hij betrouwbaar handelde. De focusgroep verwoordde dit met de kreet 'Only God can judge me' en bevestigde het beeld met de twee foto's die ze met hun beeld van God verbonden. De gekozen foto's sluiten goed aan bij de beschrijving van God als Vader uit de vragenlijsten.

De eerder aangehaalde deprivatietheorie suggereert dat religieus commitment andere deprivaties in het leven kunnen compenseren (Spilka e.a., 2003). Ook Goffman (1963) stelt dat sterke religieuze overtuigingen helpen tegen 'aanvallen' van een totale institutie. Tijdens de bijeenkomst van de focusgroep gaf men aan dat binnen niemand te vertrouwen is. Iedereen die vertrouwd en voor de gevangenen te vertrouwen is, moet men missen. Het gaat dan vooral om familie. Maar men is verdeeld over de vraag of God dit gemis dan compenseert. In de antwoorden op de vragenlijsten leek het bijna om een omgekeerd principe van deprivatie te gaan: de familie thuis moet hen die vast zitten missen en heeft daarom God extra hard nodig. Dit laatste blijkt niet uit de literatuur.

7. Onderzoeksresultaten en analyse diepte-interviews

Diepte-interviews

Met drie verschillende gevangenen heb ik persoonlijk doorgesproken over hen en hun kijk op God. Deze gevangenen hadden ook de vragenlijst ingevuld en waren aanwezig bij de focusgroep. Alle drie waren al veroordeeld en zaten dus in het gevangenis-gedeelte van de inrichting. De namen zijn om privacyredenen gefingeerd.

Bas

Bas, een Nederlandse jongeman van tegen de dertig jaar, moest op het moment dat ik hem interviewde nog ongeveer vijf weken in detentie verblijven, waarna hij naar een forensische kliniek overgeplaatst zou worden.

Hoewel Bas zich voor detentie eigenlijk niet of nauwelijks met God of religie bezighield, was hij in de PI vaak aanwezig bij de diverse activiteiten van de geestelijke verzorging. Keer op keer beweerde hij erg sceptisch te zijn ten opzichte van het christelijk geloof. Bas hield zich wel steeds meer bezig met God en het geloof in hem. Hij vertelde zichzelf steeds vaker in Bijbelverhalen te herkennen. Met name in Exodus 13. Bas herkende in zijn leven de omweg van het volk Israel door de woestijn en toch uiteindelijk op de plaats van bestemming aankomen.

Bas groeide op in een protestants gezin. Af en toe ging hij naar de kerk. Hij zat op een protestants-christelijke basisschool. Zijn huidige scepticisme weet Bas aan opstandig pubergedrag. Hij was 14 of 15 toen zijn oudste zus verkracht werd. Daarna draaide het hele gezinsleven om haar, volgens Bas. En daar kwamen veel andere negatieve levenservaringen achteraan. “‘Als er een God is’, dacht ik toen, ‘waarom laat Hij dat dan toe? Als Hij almachtig is...’ Net als in Exodus: waarom verhardde God het hart van Farao? Nu moest eerst het halve Egyptische leger verdrinken voordat Israel gered was.”

Ik vroeg me hardop af waarom hij dan juist in deze periode van zijn leven zich weer met God bezig is gaan houden. De situatie in detentie leek mij immers ook niet de meest ideale periode in zijn leven. Hij antwoordde: “Ik zit hier niet voor niks: het is mijn verantwoording. Niet dat ik al die dingen wilde, maar God zie ik los van mijn eigen wil hierin.” Een opmerkelijk antwoord, wat ook in de andere interviews terug zou komen. “Als ik hier niet had gezeten (ik zit nu 14 maanden)...het duurde een maand of acht...buiten was ik misschien niet zo ver gekomen. Ik was altijd aan het werk. Altijd op de weg of onderweg. Of dat jammer is? Niet per se. Maar soms was het wel te druk.”

Bas zei zich vooral met God bezig te houden door in de Bijbel te lezen. “Ik probeer dat iedere dag te doen. Hoeveel ik lees hangt af van hoe druk ik in m’n hoofd ben. Als ik bijvoorbeeld een zitting heb, dan komt er niet van. Soms ervaar ik een linkje naar boven. Maar niet structureel. Het is een combinatie van verschillende dingen: soms in een gesprek of tijdens een gebed. Het voelt ook gewoon nog onwennig.” Onwennig is een woord wat Bas vaker gebruikte wanneer hij niet helemaal wist hoe duiding te geven aan zijn ‘nieuwe interesse’. Hoewel hij in een protestants gezin was opgegroeid, was er voor hem duidelijk een verschil met de manier waarop hij tijdens detentie met het geloof bezig was: “Ik ben er nu bewuster mee bezig dan tijdens mijn opvoeding die protestants

was. We gingen ook niet elke zondag naar de kerk. Maar nu bidt mijn vader nog dagelijks voor zijn eten, terwijl verder bij mij thuis nu niemand meer bezig is met geloof. Hier ga ik iedere zondag naar de kerk. Buiten waarschijnlijk niet. Ik wilde namelijk vanaf mijn zevende al chauffeur worden. En chauffeurs geeft me nu zoveel genoegdoening. Maar hier binnen ervaar ik vooral tijdens kerkdiensten iets van rust. Dat heeft met de sfeer te maken, maar ook de concentratie en de rust: alle focus ligt op de dienst. Zelfs op de afdeling is het vaak onrustig. Je hoort altijd wel iemand roepen of op een deur bonken. Ook brieven schrijven vind ik daarom lastig.”

Bas vertelde openhartig over zijn jeugd en hoe zijn leven toen veranderd is: “De God van mijn jeugd: daar heb ik niet echt herinneringen bij. Eigenlijk heb ik dat gewoon helemaal losgelaten. Mijn hele leven was één grote leugen. Ik weet heel veel niet meer. Liegen deed ik sinds mijn oudste zus verkracht is. Ik ging erg op mezelf leven omdat alles om haar draaide. En vanaf mijn BBL-opleiding⁹ heb ik me helemaal op mijn werk gestort. Alle andere dingen verdwijnen dan uit je leven. Op den duur kon ik m’n ouders alles laten geloven. Dat werd mijn eerste natuur, niet mijn tweede... Het had niet altijd nut, maar het was een gewoonte geworden. Toen moest ik alles wel laten varen: ouders, opvoeding, God. Want dat rijmde niet met mijn leven. Je neemt meer afstand uit angst voor ontdekking.”

Ik was benieuwd waarom en op welk moment Bas zijn manier van leven wilde veranderen. “Een paar jaar geleden kwam ik op een punt dat ik dacht dat het zo niet langer kon, maar het werd alleen nog maar erger. Tijdens deze detentie dacht ik: ik moet nu of nooit veranderen. Ik heb daar wel anderen bij nodig en schakel hen ook in. Als ik stiller word bijvoorbeeld, moeten ze me daarmee confronteren en doorvragen. En ik begrijp het als ze wantrouwend zijn, want ik heb het ernaar gemaakt.” Met ‘ze’ bedoelt Bas in de eerste plaats zijn ouders en enkele goede vriend of vriendin. “Gesprekken met mijn ouders zijn hier in de PI wat lastig. Ik heb er zin in om hen straks in de kliniek meer te kunnen spreken. Dan begint het pas. Ik zie het als opnieuw kunnen beginnen. Tien à vijftien jaar heb ik het leven van een zondaar geleefd. Ik heb zo ongeveer elke regel uit de Bijbel gebroken. Die stukken uit de Bijbel herken ik vooral. De mooie stukken juist minder... God is bereid al je zonden te vergeven. Als dat zou kunnen, dus iemand kan mij vergeven die ik niet zie, zouden mijn ouders dat dan niet kunnen? Ze zijn niet blij met wat ik gedaan heb, maar zien wel hoe ik daar nu tegenover sta. Geloof geeft me meer kracht dan ik op dit moment inzie of toegeef. Ook om bijvoorbeeld bepaalde onderwerpen te bespreken.” Daarmee doelde Bas vooral op de periode uit zijn leven die hij ‘het leven vol leugens’ noemde. “Mijn gedrag is echt monsterlijk geweest: bedreigingen enzovoorts. Dat inzicht had ik toen niet. Dat staat nu niet tussen mij en God in. Erover praten geeft rust van boven. Ik heb er namelijk geen invloed op. Ik zie het als een grote paraplu: de rest glijdt van me af. En dat terwijl ik niet de actiefste volgeling ben... maar ik weet niet waar die kracht anders vandaan zou komen. Soms motiveert die kracht om er weer meer mee bezig te gaan. Ik was bijvoorbeeld onverklaarbaar rustig bij de intake in de kliniek waar ik moest vertellen wat ik allemaal gedaan had. En dat herken ik later dan weer in de Bijbel.”

Zijn verhaal klonk soms bijna als een ideaaltypisch bekeringsverhaal, inclusief inkeer en verantwoordelijkheidsgevoel voor eigen daden. Om te peilen of dit niet alleen zijn eigen idee was, vroeg ik Bas naar de mening van anderen uit zijn omgeving: “Anderen zien aan mij dat ik veranderd ben. Ze durven ook dingen bespreekbaar te maken. De verandering is samen op gegaan met mij

---

⁹ BBL staat voor Beroeps Begeleidende Leerweg. Bas volgde destijds de BBL-opleiding voor chauffeur.

voorzichtig bezig te houden met geloof. Het is een wisselwerking en gaat hand in hand met elkaar.” Na even nadenken voegt Bas daar aan toe: “Dat gedicht van God langs het strand¹⁰...bij mij is het niet één paar voetstappen, maar drie: ik ben gedragen door God en mijn ouders. En uiteindelijk door nog meer mensen. Dat heeft uiteindelijk ook redelijk veel met het geloof te maken. Ik zou in de toekomst ook wel een sterkere band met mijn vader kunnen krijgen wat betreft geloof.”

Toen ik Bas hoorde vertellen, kwam hij soms op mij over alsof hij al jaren met God en religie bezig was en gewend was om deze zaken op zichzelf te betrekken. Hij dacht daar zelf anders over: “Het voelt nog steeds een beetje alsof ik nog niet helemaal wil. Waarschijnlijk uit angst: met zo’n verleden... Dus angst voor mezelf. Niet per se angst voor God, maar meer of het niet te hoog gegrepen is. En onwennigheid.”

Op mijn vraag of hij een bepaalde kant van God miste, antwoordde hij ontkennend: “Er zijn eerder dingen die me aan God meevallen dan dat ik dingen mis aan hem. Ik heb vrije toegang. Als je oprecht bent, dan krijg je de rust die God je wil geven. Buiten ga ik misschien niet iedere week naar de kerk. Maar ik wil wel goede dingen inbouwen in mijn leven om bezig te blijven met God.”

Clarence

Clarence is een gevangene die in eerste instantie wat op de achtergrond leek te willen blijven, maar zich na verloop van tijd altijd wel in het gesprek mengde. Hij leek een zekere populariteit te genieten bij de andere gevangenen en er werd goed naar hem geluisterd, hoewel hij vaak van de hak op de tak leek te springen. Voor detentie was Clarence ongeveer twee jaar betrokken bij een kerkelijke gemeente. Clarence is van hindoestaanse afkomst.

Mijn eerste vraag aan Clarence was wie of wat God is. “Hij is heel mooi om in te geloven. Hij geeft steun. Maar Hij heeft ook een doel.” Direct daar achteraan vroeg hij zich af waarom dit gesprek tussen hem en mij eigenlijk plaatsvond. Ik legde hem uit dat het om een onderzoek voor mijn studie ging naar godsbeelden van gevangenen. En dat de justitiepredikant er ook graag bij betrokken was om ervan te kunnen leren. Dat was voor Clarence voldoende: “We weten wel wat het beeld van God is, maar dat ze ervan willen leren, is goed.”

Net als Bas, noemt ook Clarence zichzelf een scepticus als het om God gaat: “Ik blijf wel sceptisch. Sinds twee jaar ben ik met geloof bezig. Maar Hij moet het ook wel laten zien.” Clarence verbindt het christelijk geloof met een bepaalde levenswijze: “Als je God ziet als vriend of vader, kun je alles tegen hem zeggen. Je moet je wel aan bepaalde geboden houden. Hoe meer je je hieraan houdt en je eigen wil loslaat, hoe dichter je bij God leeft.”

Toen Clarence gedetineerd raakte, zeiden mensen om hem heen: “God gaat je breken en dan bouwt God jou op zijn manier weer op.” Hij gelooft dat zelf ook wel. Of dat bouwwerk hier op aarde afkomt? “Ik denk het niet. Maar het gaat erom dat Jezus gekomen is voor de zwakkeren; dat trekt mij aan. De goede boodschap is niet zo ingewikkeld: je moet het goede doen.” Clarence vond het belangrijk te laten weten dat hij, in zijn ogen, een afwijkende mening heeft als het om het christelijk geloof gaat: “Ik heb een andere kijk op dingen dan anderen. Sommige opvattingen van de Bijbel vind ik niet kloppen, bijvoorbeeld dat de man boven de vrouw staat. En als God zegt dat je niet mag oordelen en je zegt tegelijkertijd dat Hij de enige God is...dan veroordeel je toch andere religies? In

---

¹⁰ Dit gedicht is onder andere te lezen op <http://wybejan.punt.nl/?r=1&id=330921>.

mijn ogen is God alles: God, Allah, Krishna. Het helpen van anderen is de essentie. God is liefde, daarom is Hij ervoor nodig om dat uit te dragen als mens en dichtbij hem te blijven. In de Bijbel staan genoeg dingen over liefde.”

Hoe en wanneer Clarence zich met God bezig ging houden, wist hij goed te vertellen: “Hoe ik bij het geloof terecht kwam? Ik kreeg acht jaar in een moordzaak. Die zaak werd geleid door een gelovige rechercheur. Ik had niemand meer, alles verloren, kindje enzo, mishandeld door mijn vader. Ik ben toen opgepikt door die rechercheur die een eigen gemeente had. Daar werd ik verliefd. Dat was ook van God. Ik deed ook het goede en had mijn criminele vrienden inmiddels afgeschreven. Ik ben een project gestart om criminele jongeren van de straat te halen. En toen ging mijn relatie uit. Ik ging drugs gebruiken. Het ging fout.” Voor Clarence was het bestaan van God aan de ene kant reëel, maar aan de andere kant leek deze realiteit niet altijd even stabiel. “Ik heb gezien dat God er is. Ik ben wel sceptisch. Op hele bijzondere manieren heeft God zich laten zien. Ook in de gevangenis. Er zat een duif bij m’n raam toen ik ging bidden. Twee dagen later belde ik met mijn (ex-)vriendin en toen vertelde zij dat ook zij een duif had gezien. En ik heb ook profetieën gekregen en bijzondere ontmoetingen gehad.” Voor Clarence was het duidelijk dat God op diverse manieren zijn aanwezigheid kan tonen.

In zijn visie was God betrokken op zijn persoonlijke leven: “God geeft mij troost. Bijvoorbeeld als ik ineens een kaartje krijg of een mooi tv-programma zie. Ik lees niet elke dag in de Bijbel. Ik heb hem al een paar keer gelezen. Ik ken de verhalen nu wel. Het gaat om de liefde. De Bijbel is een leerboek. De regels zijn soms moeilijk. Ik zou graag als Jezus willen zijn. Ik kan me toch niet elke keer aan dezelfde steen stoten... Je wordt wel vergeven, maar dat is te makkelijk. Ik weet ook dat je het niet hoeft te verdienen. Er moet verandering te zien zijn. Ik ben wel rustiger geworden. Maar ik heb nog wel m’n duistere kanten. Ik doe nog domme dingen”, zei Clarence gefrustreerd.

“Ik zie het geloof in God als een omhelzing. Geef de hoop nooit op”, leek hij misschien wel vooral tegen zichzelf te zeggen. “Het geeft in ieder geval kracht op gelukkige momenten. Het is geen fabel. Er wordt zoveel beweerd, ook in de wetenschap, maar ik heb gezien dat er onverklaarbare, bovennatuurlijke dingen zijn. Ik vind God heel mooi.” Clarence was blij met het feit dat zijn (ex-)vriendin hem gestimuleerd heeft om met God bezig te zijn: “Mijn vriendin heeft mij het meeste over God geleerd. Daarom hou ik zoveel van haar.”

Tijdens het interview schakelde Clarence vaak heen en weer tussen zijn persoonlijk geloof in God en wat dat voor invloed kan hebben op mensen om hem heen. “Jonge mensen komen vaak naar mij toe. Dat zou een gave van mij zijn. Ik moet dus het geloof uitdragen. Ik geef ze steun en probeer ze te helpen. Ik denk dat God dat van mij vraagt: help elkaar een handje. Liefde is een sleutel voor gebroken mensenharten. Aandacht geven verandert mensen, vooral gedetineerde mensen. De PI is een goede plaats om mensen te veranderen. Ze zijn hier op zichzelf aangewezen. Je hebt hier veel eenzame mensen. Mensen zoeken steun en trekken naar God toe. Mensen zoeken vastigheid.”

Aan het begin van het gesprek had Clarence het over een doel van God. Toen ik daar later naar vroeg, antwoordde hij: “Uiteindelijk is het doel dat je tevreden bent met jezelf, dat je tot je doel komt.” Ik vond dat zelf nog wat vaag klinken. Hij verduidelijkte zijn standpunt met: “Het doel van het leven is: het evangelie overbrengen aan de mensen, ook door daden.” Een geloof wat zich uit in daden was voor Clarence van grote betekenis. Hij betrok zijn geloof in God daarmee telkens weer op mensen die hem nodig hebben en zijn verantwoordelijkheid voor hen.

Ik vroeg Clarence of hij God en geloof betrok bij zijn detentieperiode. Dat beaamde hij: “Aan het begin van mijn detentie verwachtte ik van God dat ik vrijspraak zou krijgen. Mijn veroordeling was een hele schok. Ik wandel in de waarheid en ik heb dit niet gedaan. Er kwamen wel twijfels, maar ik geef hem de schuld niet. Het ligt aan het systeem. In de Bijbel staat dat Hij beproeft. Anders zou ik wel innerlijke strijd hebben. Ik snap niet dat ik dit allemaal volhoud. Het kan niet anders dan dat Hij mij draagt. Ik heb reden genoeg om sip te zijn, maar dat helpt niet. Er is genoeg reden om verder te gaan. Ik heb een profetie gekregen van Jan Zijlstra [voorganger, gebedsgenezer, MC]. Hij is een groot evangelist. Dus ik denk dat God mij wil gebruiken.” Net als Bas verbond Clarence de moeilijke dingen in zijn leven, zoals detentie, niet op een negatieve manier met God. Bas nam zelf de verantwoordelijkheid voor deze dingen; Clarence gaf het justitiesysteem de schuld en hield de mogelijkheid open dat God hem op de proef zou stellen.

Voor Clarence is God is een ideaalbeeld. Een beeld van God wat Clarence liever anders zou zien, ligt volgens hem in het Oude Testament: “De wrede kant van God tijdens de zondvloed: dat is niet mijn God, dacht ik. Maar in het Nieuwe Testament wordt dat bijgeschaafd. Het was een ander tijdperk, dat Oude Testament. Het laat wel iets zien van Gods heiligheid en rechtvaardigheid. God is een leerboek. Dat is geen onzin. Profetieën komen nog steeds uit.” Anderzijds is er ook een kant van God waar Clarence meer van zou willen zien: hij zou graag zien dat God de wereld in één keer paradijs zou maken, “het beloofde land”. God is er nu met ups en downs, aldus Clarence. “Ik blijf ook wel sceptisch, bijvoorbeeld door de tegenstelling tussen Gods almacht en de ellende op aarde. Maar dan hoor je weer dat er ook een duivel is. Uiteindelijk belanden we wel in het beloofde land. Maar scepticisme heerst niet: dan heb ik geen hoop meer, vooral voor gebroken mensen.”

Clarence begon zich, zoals hij zelf vertelde, nog maar twee jaar geleden met God bezig te houden: “Mijn beeld van God is dus vooral de afgelopen twee jaar ontstaan, terwijl ik in die tijd alleen maar ellende heb gehad. Dat is best bijzonder eigenlijk... Maar ik zal altijd wel sceptisch blijven. Ik geloof dingen nooit zomaar.” Direct daarop kwam hij weer terug op de duif waar hij een teken van God in zag: “Die duif: ik ging toen bidden om troost voor mijn vriendin. En bij mijn vriendin komen nooit duiven op het balkon. En toen dus wel. Zij vond dat ook heel bijzonder.”

“In mijn gebeden vraag ik nooit om iets voor mezelf. Ik bid voor andere mensen. God weet wel wat ik nodig heb. Dat weet ik door de tekenen die ik van hem zie. Zonder die tekenen zou ik dit niet zo vertellen.”

Bij zichzelf merkt Clarence dat hij sceptisch blijft, maar ook iets van een innerlijke strijd: “God weet hoe kritisch ik ben. Hij wil me graag hebben, gezien zijn moeite voor mij en de kansen die Hij me biedt. En toch blijf ik sceptisch: elke dag is anders, zelfmedelijdenmomenten en waarom-vragen. Er wordt veel aan me getrokken. Maar ik ga de dingen doen die God van me verlangt. Maar de duivel zit ook in mijn nek te hijgen. Ik heb dingen gedaan die nog steeds consequenties kunnen hebben. Ik zou het niet erg vinden om straks niet naar binnen te mogen in de hemel, want dat zou ik kunnen begrijpen. Maar ik weet dat Hij me wel binnen zou laten.”

John

De derde respondent van de diepte-interviews, John, was een rustige, vriendelijke gevangene. Hij heeft zes jaar cel opgelegd gekregen, wat een grote tegenvaller voor hem was. Zijn huidige detentie is niet zijn eerste, net als dat bij Bas en Clarence. Buiten de gevangenis ging John vrijwel wekelijks naar een evangelische gemeente.

“God is een hogere macht”, begon John, “de leider, de baas over alles, het hele bestaan, die hemel en aarde gemaakt heeft.” Ik vroeg hem of hij wilde vertellen hoe hij aan dat beeld van God is gekomen en of hij dat altijd heeft gehad. Daarop vertelde John hoe hij vroeger over het christelijk geloof dacht: “Ik heb altijd op een katholieke school gezeten. Mijn moeder was moslim, mijn vader hindoe. Maar mijn vader moest moslim worden om met mijn moeder te mogen trouwen. Mijn moeder zei altijd tegen mij: “Als je maar gelooft, het maakt niet uit wat, kijk maar wat je aantrekt”. En de Bijbel is wel te lezen, maar de Koran vond ik maar moeilijk. In Nederland zijn meer mensen christelijk of katholiek, dus uiteindelijk ben ik christen geworden.” Op school begon God voor John te leven: “Meneer Van Dijk op school bad voor in de klas. Dat trok me wel aan. Maar ondertussen onderhield ik drie geloven. Soms was dat wel verwarrend. Maar als je ouder wordt, wordt het makkelijker. Ik heb voor het christendom gekozen omdat dat makkelijker te begrijpen is. Er zijn ook wel veel overeenkomsten tussen godsdiensten. In de Bijbel staat wel dat je andere goden niet mag aanbidden. Maar goed, mijn gevoel zegt: christen. En ik denk ook dat de meeste gelovigen op gevoel afgaan. God moet namelijk wel iets in je losmaken. Ook wel rationeel, maar ook gevoel.”

De verwarring van meerdere religies in zijn leven als kind, kon ik me wel voorstellen. Ik vroeg er nog even op door: “Ik dacht altijd dat er verschillende goden waren. Ik kon het niet goed plaatsen. De kerk interesseerde me meer. Van het hindoeïsme zag ik vooral films en dat vond ik eigenlijk net animatie. Mijn vader ging met een andere vrouw naar de kerk. Ik ging mee vanaf m’n derde of vierde jaar. God had toen eigenlijk niet echt veel met m’n leven te maken. Toch zie ik het zo: Ik heb voor God gekozen, maar Hij eerst voor mij.” John legde vervolgens uit waarom hij dit zo zag. “Na het overlijden van mijn vader -hij is katholiek begraven-, ben ik me meer bezig gaan houden met het geloof. Ik was aan de drugs: ik was mijn baan kwijt en ben aan de coke geraakt. Juist toen kwam hij. Toen ik vast zat in de koepel Breda [de gevangenis van Breda is koepelvormig, MC]. Het leek wel of Hij in m’n cel was: een licht. Het leek een droom. Heel vaag maar toch ook weer niet vaag. Het was een fel licht. Naar mijn gevoel was het de God van de Bijbel. Daarna ben ik toch weer teruggevallen in mijn oude patroon. God bleef er wel bij op de achtergrond: dat licht bleef me altijd bij. Vooral als ik clean was. Het motiveerde me om clean proberen te blijven. Ik heb nog wel veel terugvallen gehad. In 2010 de laatste. Ik ervoer het zo dat God toen op mij zat te wachten. Ik ging elke dag bidden en Bijbellezen. Ik heb niet meer gebruikt sinds die tijd.”

Het licht waar John over vertelde, zag hij al jaren geleden. Het heeft hem uiteindelijk veranderd, zegt hij zelf: “Sinds dat licht, in 1999-2000, is Hij er altijd bijgebleven. Maar sinds 2010 heb ik meer stabiliteit. Voor mijn laatste terugval ging het eigenlijk te goed: ik had teveel hooi op m’n vork. Dat vond ik eng. Toen ben ik teruggevallen en heb ik weer alles verloren. En al die tijd is God dezelfde gebleven. Hij liet zien dat het allemaal kan, maar ook dat het teveel kan zijn. Hij leert me elke keer meer. Met vallen en opstaan. Heb je al die dingen wel nodig? Naarmate je ouder wordt, leer je dat.”

“In de Bijbel maken mensen fouten, maar God geeft je elke keer weer een nieuwe kans. Daaruit blijkt vertrouwen. Hij laat je soms ook wel dingen doorstaan. Als je rijkdom vraagt, krijg je het misschien wel, maar of dat een zegen is...? Vergelijk het met de kwakkels in de woestijn¹¹.”

John was niet de enige die verandering bij zichzelf waarnam na zijn ervaringen met het licht waar hij over vertelde: “God heeft me veranderd. Sowieso het clean willen blijven. Ik heb geleerd om sober te kunnen leven. Daar moet je niet om vragen. Het draait om geloof in God en basisbehoeften. Dan komt het wel. Vroeger was ik best materialistisch. Nu ik het niet heb, krijg ik het [merkkleding, MC] toch van neefjes ofzo. Ook mijn moeder merkt dat ik veranderd ben. Dat ik geloof en van de drugs af ben.”

Ik vroeg me af of er voor John verschil was in zijn ogen in zijn relatie met God binnen en buiten de gevangenis: “Ik betrek God meer bij mijn leven dan voor detentie. Hij is als een praatpaal voor mij. Als ik in mijn cel alleen zit, dan is Hij het dichtste bij. En op bepaalde datums ervaar ik God meer. Bijvoorbeeld als mijn vader zoveel jaar dood is. Via God kan ik hem dan herinneren. Je denkt dan eigenlijk via God aan je vader. Als je vastzit heb je hem meer nodig. Buiten is het veel drukker en hectisch. Hier zijn er meer mogelijkheden om met hem bezig te zijn. En ik heb het meer nodig om mijn ei kwijt te kunnen, om de knop om te zetten, om de tijd door te komen. Je zoekt iemand die luistert, maar ook iemand die buiten alles goed houdt. Buiten bid ik één keer per dag. Hier misschien wel twintig keer per dag. Vooral op mijn cel.” De relatieve rust van het detentieleven komt in de gesprekken met gevangenen telkens weer terug als reden voor het zich meer bezig houden met religie en God.

In tegenstelling tot Clarence bad John wel voor zichzelf en zijn eigen leven, ook in detentie: “Aan het begin van mijn detentie verwachtte ik vrijspraak van God. Ik bad toen: “Als ik veroordeeld word, dan ga ik –denk ik- niet meer bidden.” En toen ik veroordeeld werd in het Paleis van Justitie zag ik dat licht weer. De veroordeling was wel een shock. Ik ging terug naar mijn cel en zag het licht en de shock was weg. Ik heb het licht wel vaker ervaren. Vooral na het clean worden. Alsof Hij de duivel verjaagt.”

God heeft voor John ook te maken met de mensen waar hij om geeft: “Ik mis mijn familie het meest. De liefde. Dat krijg ik ook wel via hem [God, MC]. Soms heb ik een heel goed gevoel. Dan bel ik naar huis en m’n vriendin heeft dan hetzelfde gevoel. Of we zijn ’s nachts tegelijk wakker geweest. Dat heb ik ook met mijn moeder. Met mijn vriendin heb ik het daar wel over. Met mijn moeder niet, maar ik voel dingen bij haar aan: tia, mijn vader in het ziekenhuis. Dat is geen toeval.”

John twijfelt niet aan het bestaan van God: “God heeft me al heel veel laten zien. Ik mis niet echt een kant van hem. Hij is altijd dichtbij. Hij staat op standby. Ook als ik niet aan hem denk.” Hij verbindt zijn eigen handelen sterk met de ‘zegen van God in zijn leven’: “Voor mijn detentie was ik twee weken niet naar de kerk geweest en minder met God bezig. En toen ben ik opgepakt. Dat patroon zie ik terug bij eerdere detenties.” Zo sterk als John hiermee uitdrukte dat God voor hem ook een straffende God is, heb ik het bij weinig andere gevangenen gezien.

---

¹¹ John doelde hiermee op de geschiedenis van het volk Israël, zoals beschreven in Numeri 11. Het volk wilde vlees en kreeg vervolgens veel meer dan goed voor ze was.

Kenmerken van de godsbeelden

Net als uit de vragenlijsten en de focusgroep bleek, is God voor de drie geïnterviewde gevangenen een betrouwbare God. Volgens hen is hij machtig genoeg om te interveniëren, maar zou dat niet altijd doen. De drie mannen zijn van mening dat God betrokken is op hun leven en twee daarvan geloven zelfs dat ze tekens van God hebben gekregen waardoor hun geloof bevestigd is. De gevangenen hebben geen angstbeeld van God. Over het algemeen bezien ze hem positief en ervaren ze zijn handelen als ondersteunend. Hier en daar vallen ook wel wat spanningen binnen de godsbeelden te onderscheiden. Clarence noemde bijvoorbeeld de wrede kant van God in het Oude Testament en John impliceerde dat zijn verminderde betrokkenheid op God een oorzaak van zijn detentie zou zijn. Clarence geeft enerzijds een getuigenis van een goede God, maar eist ook dat die God zichzelf telkens weer bewijst en laat zien. De mannen die naar hun idee onterecht vast zitten, geven daar God niet de schuld van, maar zien het eerder als een beproeving van God. Deze detentie moeten ze doorstaan, maar soms lijken ze haast te zeggen dat ze dan minstens recht hebben op Gods nabijheid tijdens detentie. Opvallend is dat de justitiepredikant de ervaring had dat gevangenen voor wie 'weinig meer te winnen viel', dus die niet meer in het HvB zaten, aanmerkelijk minder religieuze betrokkenheid toonden. Clarence en John hadden zelf gedacht dat dat bij hen ook zo zou werken: beiden rekenden op vrijspraak en verbaasden zich er achteraf over dat ze ondanks hun veroordeling toch zo aan God vast bleven houden.

Bas was de enige die de volle verantwoordelijkheid voor zijn daden op zich nam, maar ook hij zegt nodig te hebben dat zijn (beginnend) geloof in God telkens opnieuw bevestiging krijgt. De context van detentie lijkt niet zozeer het godsbeeld van de mannen te hebben veranderd (met uitzondering van Bas), maar brengt vooral met zich mee dat ze zich meer afhankelijk van God voelen. Wellicht dat dit ook komt doordat ze, zoals de gevangenen zelf herhaaldelijk aangaven, meer op zichzelf teruggeworpen zijn tijdens detentie en meer tijd hebben om met religie bezig te zijn. Alle drie hebben het idee dat God van hen vraagt een goed leven te leiden. Het blijft voor hen dus niet bij een bepaald abstract godsbeeld, maar hun beeld van en geloof in God heeft invloed op hun dagelijks leven.

De beelden die de mannen zelf aandroegen in hun beschrijving van hun geloof in God zijn paraplu, licht, duif. Deze beelden ben ik niet tegengekomen in de literatuur en kwamen niet in de vragenlijsten en focusgroep voor. De mannen hebben er elk hun persoonlijke verhaal bij verteld wat de beelden mijns inziens authentiek maakt.

Koppeling met vragenlijsten, focusgroep en literatuur

De godsbeelden die de drie respondenten aangedragen hebben, wijken weinig af van de godsbeelden die uit de vragenlijsten en de focusgroep naar voren kwamen. De interviews geven wel meer diepgang en/of nuance aan de beelden die de mannen van God hebben. Als het gaat om de concrete beelden van licht, duif en paraplu kan geconcludeerd worden dat deze beelden niet eerder in het onderzoek of in de literatuur naar voren kwamen. God wordt hier opgevat als een actief handelende macht, die het goede met mensen voor heeft, maar daar ook voorwaarden aan verbindt in de vorm van het leiden van een 'goed leven'. Dit laatste is vooral een beeld wat bij de gevangenen zelf leeft; in de activiteiten van de geestelijke verzorging die ik heb bijgewoond wordt God eerder gepresenteerd als een God die geen voorwaarden vooraf stelt, behalve hem lief te hebben.

In de portretbeschrijvingen lijkt, in vergelijking met de vragenlijsten en de focusgroep, wat meer terug te vinden te zijn wat betreft de deprivatietheorie van Sykes (1958). De mannen hebben het ieder op hun eigen manier moeilijk met hun verblijf in detentie en moeten familie en vriendin of partner missen. In de vragenlijsten en focusgroep maakten veel mannen zich juist zorgen om hun familie omdat zij hén moesten missen.

Een overeenkomst met de vragenlijsten en focusgroep en de literatuur is de rust en kracht die de drie respondenten van God verwachten en zeggen te krijgen. Religie werkt voor hen dan ook in zekere zin als coping mechanisme.

8. Conclusie en reflectie

Conclusie

In hoofdstuk 1 is een hoofdvraag met subvragen geformuleerd voor deze scriptie. Er zal eerst een antwoord op de subvragen geformuleerd worden, waarna de hoofdvraag beantwoord wordt.

- Welke associaties heeft men met God?

Over het algemeen wordt God gezien als betrouwbaar, machtig en als vaderfiguur. Meer specifiek gaven de drie geïnterviewde respondenten de beelden van paraplu (God geeft bescherming en rust in moeilijke situaties), licht (God laat merken dat hij aanwezig is en geeft kracht om vol te houden) en duif (God werkt met tekenen van zijn bestaan en aanwezigheid, in zowel het leven van de gevangene als dat van naasten).

- Op welke manieren houden gevangenen zich bezig met God?

Gevangenen kunnen op diverse manieren bezig zijn met God en religie. Allereerst zijn er de activiteiten van de geestelijke verzorging, zoals de wekelijkse kerkdiensten inclusief het branden van kaarsjes, de gespreksgroepen en Alpha in Prison. Daarnaast hebben gevangenen op hun cel de gelegenheid tot bidden en Bijbellezen. Bijbels zijn gratis te verkrijgen bij de geestelijke verzorging. Ten allen tijde kan er een beroep gedaan worden op de geestelijke verzorging voor een persoonlijk pastoraal gesprek. Niet alle gevangenen hebben speciale activiteiten nodig om met God bezig te zijn. Sommigen gaven aan dat God de hele dag door bij hen is en 'in hun hart woont'.

- Wat is het moeilijkst tijdens detentie/wat wordt het meest gemist? (deprivatie)

Sommigen ervoeren de detentie zelf als moeilijk en gaven daarom aan dat 'kracht' het hardste nodig is om de dag of de gehele detentie door te komen. Anderen waren specifiek en noemden vaak familie (en huisdieren). Opmerkelijk was dat veel gevangenen aangaven dat zij niet zozeer iets misten, maar dat zij zelf gemist werden door hun familie.

- In hoeverre speelt mee dat gevangenen zich in een liminale fase bevinden?

Voor zover ik weet waren er geen respondenten die een levenslange gevangenisstraf uitzaten. Voor allen gold dus dat ze zich tijdelijk in detentie bevonden. Een regelmatig gehoorde 'angst' was dat gevangenen bang waren dat ze na hun detentie weer op de oude voet verder zouden leven. De detentieperiode zagen velen als een kans voor verdieping van hun religieuze betrokkenheid. Voor detentie was men veel bezig met werk en had men te maken met invloeden die volgens hen van God afhielden. Veel gevangenen gaven aan dat ze na hun detentie met diezelfde situatie van voor detentie te maken zouden krijgen en vroegen zich af of er dan daadwerkelijk iets veranderd zou zijn.

Hoofdvraag:

Hoe ziet het godsbeeld van protestantse gevangenen in de PI van Zoetermeer eruit?

Eenzijds kan geconcludeerd worden: 'Zoveel zielen, zoveel gedachten'. Vooral de diepte-interviews laten zien dat iedere gevangene zijn eigen verhaal heeft als het om zijn opvatting over en beeld van God gaat. Tegelijkertijd zijn er ook duidelijke lijnen te ontdekken in die veelheid van godsbeelden. De 'word cloud' op de voorpagina van deze scriptie geeft het resultaat van de vragenlijsten weer. Hoe groter het woord, hoe vaker het gebruikt is om God te beschrijven. Duidelijk is dat vader en

(al(ler))machtig(st) er het meest uitspringen. Deze beelden worden bevestigd in de focusgroep en de interviews en krijgen daarin meer kleur doordat de gevangenen er hun eigen verhaal aan verbinden.

Reflectie

De persoonlijke verhalen zijn onmisbaar geweest voor dit onderzoek, maar bemoeilijkten ook een eenduidige analyse. Op 18 juni woonde ik een studiedag bij over onderzoek binnen een context van door de overheid gelegitimeerd geweld. Prof. dr. E.R. Jonker hield daar een betoog waarin hij interviews voor een explorerend onderzoek als het mijne typeerde als *gesprekken*. “In de gesprekken met de gevangenen moet haast wel een zekere wederkerigheid plaatsvinden om vertrouwen in te boezemen en daardoor onderzoeksmateriaal te verkrijgen. De verwerking van het narratieve materiaal moet voorkomen dat de mensen niet in abstracties verdampen, maar levende portretten opleveren.” Voor mij betekent dit dat ik de verhalen van de drie geïnterviewde gevangenen vooral hun verhalen laat zijn en daarmee recht wil doen aan het vertrouwen en de oprechtheid. Tegelijk bemoeilijkt deze insteek wellicht een objectieve analyse omdat vergelijkingen tussen godsbeelden lastig is. Ik hoop mij hier voldoende van bewust te zijn geweest. Dat geldt ook voor de dubbelrol die ik soms in moest nemen tijdens de interviews: in de eerste plaats was ik de onderzoeker, maar dat nam niet weg dat tijdens de gesprekken zich soms haast een pastoraal moment aandiende. Ik heb geprobeerd die momenten niet uit de weg te gaan, te laten merken dat hun verhaal mij wat deed door er mijn persoonlijke reactie of advies op te geven, maar tegelijkertijd het onderzoek toch leidend te laten zijn.

Zoals eerder benoemd was dit een explorerend onderzoek. Ik hoop hiermee wat lijnen uitgezet te hebben die handvatten bieden voor vervolgonderzoek. Het zou mooi zijn meer kwantitatief onderzoek te doen, zonder de diepere religieuze lading van narratief onderzoeksmateriaal weg te nemen, om toch wat gemakkelijker vergelijkingen te kunnen maken. De geestelijke verzorging binnen de context van justitie heeft zelf immers ook te maken met de groep gedetineerden als geheel en heeft in die zin baat bij een algemeen godsbeeld van gevangenen. Maar het justitiepastoraat heeft net zo goed te maken met individuele pastoranten die met hun eigen verhaal in detentie zitten. De kwalitatieve informatie is dus, hoewel niet zomaar extrapoleerbaar, minstens van even groot belang voor een goed begrip van het godsbeeld van de gevangenen. Wellicht begint het bij het bewustzijn dat iedereen die in een gevangenis over God praat daarmee een beeld uitdraagt. Regelmatig reflecteren door het justitiepastoraat of dit beeld strookt met dat van de gevangenen zelf kan ook al veel opleveren en pastoraal contact vergemakkelijken.

Wat betreft verder onderzoek is wellicht een link te leggen met onderzoek naar rouwprocessen, als verbijzondering van de deprivatietheorie. Hoewel tijdelijk, moeten gevangenen toch om zien te gaan met het gescheiden zijn van werk, thuis, familie enzovoorts, wat in zekere zin om een vorm van rouwverwerking vraagt. Ik kan mij voorstellen dat bepaalde religieuze rouwrituelen gevangenen kunnen helpen met de gevolgen van deprivatie om te gaan en zo de detentieperiode door te komen.

Tenslotte zou het interessant zijn om onderzoek te doen hoe het ex-gevangenen en hun godsbeelden vergaat na detentie. De respondenten gaven zelf ook aan dat ze niet goed wisten hoe ze na detentie nog op God en religie betrokken zouden zijn.

9. Geraadpleegde bronnen

- Benson, P.L. & B. Spilka (1973), God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12 (3), pp. 297-310
- Blom, M.B. (1997), De plaats van een pastor in een justitiële inrichting, in: M.B. Blom (red.) (1997), *Muurvast: verhalen uit het justitiepastoraat*, Zoetermeer: Boekencentrum, pp. 9-13
- Bosch, A.G. (2005), *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden*, Nijmegen: Ars Aequi Libri
- Clear, T.R. & M.T. Sumter (2002), Prisoners, Prison, and Religion: Religion and Adjustment to Prison. Religion, the Community, and the Rehabilitation of Criminal Offenders, pp. 127-159
- Dammer, H.R. (2002), The Reasons for Religious Involvement in the Correctional Environment, in: *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 35 (304), pp. 35-58
- Davis, K. (1948). *Human Society*. New York: Macmillan, aangehaald in: H.R. Dammer (2002), The Reasons for Religious Involvement in the Correctional Environment, in: *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 35 (304), pp. 35-58
- Dierickx, G. (2007), *De buitenkant van de religie. Een menswetenschappelijke rondleiding*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant
- Goffman, E. (1963), *Gestichten, beschouwingen over de sociale situatie van gedetineerden, psychiatrische patiënten en andere bewoners van "totale inrichtingen"*, Utrecht: Uitgeverij Bijleveld
- Iersel, A.H.M. van, J.D.W. Eerbeek & R.P.F. Bijkerk (2009), Justitiepastoraat te midden van maatschappelijke en religieuze ontwikkelingen, in: A.H.M. van Iersel & J.D.W. Eerbeek (red.) (2009), *Handboek justitiepastoraat, Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Budel: Damon, pp. 11-30
- Janssen, M.J. (1997), Het zelfbeeld van gedetineerden, in: M.B. Blom (red.) (1997), *Muurvast: verhalen uit het justitiepastoraat*, Zoetermeer: Boekencentrum, pp. 14-40
- Maruna, S., L. Wilson & K. Curran (2006), Why is God often found behind bars: prison conversions and the crisis of self-narrative, in: *Research in Human Development*, 3 (2&3), pp. 161-184
- Oskamp, P. (2004), *Overleven achter steen en staal; Vieringen en geloofsbelevingen in de bajes onderzocht*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema
- Rippentrop, A.E., E.M. Altmaier, J.J. Chen, E.M. Found & V.J. Keffala (2005), The Relationship between religion/spirituality and physical health, mental health, and pain in a chronic pain population, in: *Pain*, 116 (3), pp. 311-321
- Schaap-Jonker, H., E.H.M. Eurelings-Bontekoe, P.J. Verhagen & H. Zock, (2002), Image of God and personality pathology: an exploratory study among psychiatric patients. *Mental Health, Religion & Culture*, 5 (1), pp. 55-71.
- Silverman, M.K., & K.I. Pargament (1990), God help me: III. Longitudinal and prospective studies on effects of religious coping efforts on the outcomes of significant negative life events. Paper presented at the annual convention of the American Psychological Association, San Francisco. Aangehaald in Spilka, B., R.W. Hood, B. Hunsberger & R. Gorsuch (2003), *Psychology of Religion, an Empirical Approach*, New York: Guilford Publications, p. 481
- Smith, W.J. (2003), Godsbeelde in die konteks van die rouproseses, in: *HTS Teologiese Studies*, 59 (4), pp. 1443-1460

- Spilka, B., R.W. Hood, B. Hunsberger & R. Gorsuch (2003), *Psychology of Religion, an Empirical Approach*, New York: Guilford Publications
- Spruit, L. (2009), Het religieus profiel van gedetineerden, met het oog op herstelgericht pastoraat, in: Van Iersel, A.H.M. & J.D.W. Eerbeek (2009), *Handboek justitiepastoraat*, Budel: Damon, pp. 155-170
- Spruit, L., T. Bernts & C. Woldringh (2003), *Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken*, Nijmegen: Kaski/ITS
- Vossen, H.J.M. (1993), Justitiepastoraat: geestelijke verzorging op het kruispunt van aanbod en vraag, in: M.B. Blom (red.) (1997), *Muurvast: verhalen uit het justitiepastoraat*, Zoetermeer: Boekencentrum, pp. 183-197

Internet:

- <http://www.dji.nl/Organisatie/Locaties/Landelijke-diensten/Dienst-Geestelijke-Verzorging/Organisatie/>, geraadpleegd op 16 juli 2012
- www.restorativejustice.org, geraadpleegd op 2 juli 2012
- <http://www.hannekeschaap.nl/vragenlijst%20godsbeeld.html>, geraadpleegd op 2 juli 2012
- www.bagamoyo.nl, geraadpleegd op 16 juli 2012
- www.eo.nl/deverandering, geraadpleegd op 25 juni 2012
- <http://uk-england.alpha.org/prisons/home>, geraadpleegd op 16 juli 2012
- <http://wybejan.punt.nl/?r=1&id=330921>, geraadpleegd op 18 juli 2012

Bijlage A - Vragenlijst

DEELNAME AAN DIT ONDERZOEK IS GEHEEL VRIJWILLIG én ANONIEM

Voor dit onderzoek is toestemming verleend door het Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Invullen van de vragenlijst kost ongeveer 15 minuten.

Vragenlijst

Deze vragenlijst onderzoekt hoe mensen God ervaren en tegen hem aankijken.

Er worden vragen gesteld over een aantal gevoelens die u zou kunnen ervaren als u aan God denkt. Vervolgens wordt een aantal uitspraken over het handelen van God voorgelegd. Ook over activiteiten van de geestelijke verzorging wordt wat gevraagd.

Sommige vragen zijn meerkeuzevragen. U geeft per regel aan in hoeverre de vraag op u van toepassing is door een kruisje te zetten in één van de hokjes. Hoe hoger het cijfer boven het hokje, des te meer is de vraag op u van toepassing. Sla geen vragen over!

Vraag 1:

Als u aan God denkt, komen er bij u misschien bepaalde gevoelens boven.

Hieronder staat een aantal gevoelens die mensen bij God kunnen hebben. Zou u bij ieder gevoel willen aangeven in hoeverre dit op u van toepassing is, ook als u misschien zou willen dat uw gevoelens naar God toe anders waren. Doet u dit door achter elk gevoel één kruisje te zetten.

Als ik aan God denk, ervaar ik...

	1	2	3
dankbaarheid	☐	☐	☐
nabijheid	☐	☐	☐
vertrouwen	☐	☐	☐
angst om afgewezen te worden	☐	☐	☐
respect	☐	☐	☐
teleurstelling	☐	☐	☐
tevredenheid	☐	☐	☐
geborgenheid	☐	☐	☐
liefde	☐	☐	☐
angst om niet goed genoeg te zijn	☐	☐	☐
verbondenheid	☐	☐	☐
boosheid	☐	☐	☐
schuld	☐	☐	☐
onzekerheid	☐	☐	☐
genegenheid	☐	☐	☐
angst om gestraft te worden	☐	☐	☐
ontevredenheid	☐	☐	☐
vriendschap	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐
.....			

1 = niet van toepassing

2 = deels wel/ deels niet van toepassing

3 = van toepassing

Vraag 2:

De volgende uitspraken gaan over God. Geeft u aan in hoeverre deze uitspraken van toepassing zijn op wie God voor u is door bij iedere uitspraak één hokje aan te kruisen. **God...**

	1	2	3
oefent macht uit	☐	☐	☐
geeft mij troost	☐	☐	☐
bestraft	☐	☐	☐
geeft mij kracht	☐	☐	☐
heeft geduld met mij	☐	☐	☐
laat mij groeien	☐	☐	☐
is betrouwbaar	☐	☐	☐
regeert	☐	☐	☐
laat alles op z'n beloop	☐	☐	☐
laat de mens aan zichzelf over	☐	☐	☐
bevrijdt mij van schuld	☐	☐	☐
beschermt mij	☐	☐	☐
stuurt mensen naar de hel	☐	☐	☐
leidt mij	☐	☐	☐
geeft mij zekerheid	☐	☐	☐
staat onvoorwaardelijk voor mij open	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐
.....			

1 = niet van toepassing
2 = deels wel/ deels niet van toepassing
3 = van toepassing

Vraag 3:

Bij deze vraag gaat het erom of u buiten de gevangenis anders over God dacht dan nu tijdens detentie.

Toen u vóór u in detentie kwam aan God dacht, welke gevoelens kwamen toen bij u boven? Zou u bij ieder gevoel willen aangeven in hoeverre dit op ú van toepassing was, ook als u misschien zou willen dat uw gevoelens naar God toe toen anders waren. Doet u dit door achter elk gevoel één kruisje te zetten.

Als ik vóór mijn detentie aan God dacht, ervoer ik...

	1	2	3
dankbaarheid	☐	☐	☐
nabijheid	☐	☐	☐
vertrouwen	☐	☐	☐
angst om afgewezen te worden	☐	☐	☐
respect	☐	☐	☐
teleurstelling	☐	☐	☐
tevredenheid	☐	☐	☐
geborgenheid	☐	☐	☐
liefde	☐	☐	☐
angst om niet goed genoeg te zijn	☐	☐	☐
verbondenheid	☐	☐	☐
boosheid	☐	☐	☐
schuld	☐	☐	☐
onzekerheid	☐	☐	☐
genegenheid	☐	☐	☐
angst om gestraft te worden	☐	☐	☐
ontevredenheid	☐	☐	☐
vriendschap	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐

1 = niet van toepassing
2 = deels wel/ deels niet van toepassing
3 = van toepassing

Vraag 4:

De volgende uitspraken gaan over God. Geef u aan in hoeverre deze uitspraken van toepassing waren op wie God voor was voordat u gedetineerd raakte. Doe dit door bij iedere uitspraak één hokje aan te kruisen.

God...

	1	2	3
oefent macht uit	☐	☐	☐
geeft mij troost	☐	☐	☐
bestraft	☐	☐	☐
geeft mij kracht	☐	☐	☐
heeft geduld met mij	☐	☐	☐
laat mij groeien	☐	☐	☐
is betrouwbaar	☐	☐	☐
regeert	☐	☐	☐
laat alles op z'n beloop	☐	☐	☐
laat de mens aan zichzelf over	☐	☐	☐
bevrijdt mij van schuld	☐	☐	☐
beschermt mij	☐	☐	☐
stuurt mensen naar de hel	☐	☐	☐
leidt mij	☐	☐	☐
geeft mij zekerheid	☐	☐	☐
staat onvoorwaardelijk voor mij open	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐
.....			

1 = niet van toepassing
 2 = deels wel/ deels niet van toepassing
 3 = van toepassing

Vraag 5:

Is er iets veranderd in de manier waarop u met God en religie omgaat, nu u in detentie zit? Denk hierbij bijvoorbeeld aan bidden, lezen in de Bijbel, het bezoeken van samenkomsten en kerkdiensten, praten over God, het branden van een kaarsje. Kunt u uitleggen waarom?

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....

Vraag 6:

Zijn er dingen die u, nu u in detentie zit, belangrijker bent gaan vinden? Denk bijvoorbeeld aan de doop, de zin van het leven, God. Kunt u uitleggen waarom?

.....
 .....
 .....
 .....

Vraag 7:

Wat heeft u op dit moment het hardste nodig van God? Waarom?

.....
 .....
 .....

.....
 .....
 .....

Vraag 8:

Bezoekt u weleens een bijeenkomst van de geestelijke verzorging?

ja (Ga door met vraag 9.)

nee

omdat.....

.....
 .....
 ..... (Ga door met vraag 10.)

Vraag 9:

Waarom bezoekt u weleens activiteiten van de geestelijke verzorging?

Geef bij iedere reden aan in hoeverre dit op ú van toepassing is. Doet u dit door achter elke reden één kruisje te zetten.

Ik bezoek weleens activiteiten van de geestelijke verzorging omdat...

	1	2	3
ik daar verbondenheid ervaar met anderen	☐	☐	☐
God daar aanwezig is	☐	☐	☐
het afleiding geeft	☐	☐	☐
ik het goed kan vinden met de dominee (pastor)	☐	☐	☐
de activiteiten mij aanspreken	☐	☐	☐
ik er weer energie van krijg	☐	☐	☐
ik er over God kan leren	☐	☐	☐
ik mij daar serieus genomen voel	☐	☐	☐
het mij rust geeft	☐	☐	☐
ik dan weer even uit mijn cel ben	☐	☐	☐
we met elkaar naar antwoorden kunnen zoeken	☐	☐	☐
ik daar vergeving van God ontvang	☐	☐	☐
het gezellig is	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐
.....			

1 = niet van toepassing
 2 = deels wel/ deels niet van toepassing
 3 = van toepassing

Vraag 10:

Probeer God met één woord te beschrijven:

.....
 .....

Vraag 11:

Hoe denkt u dat God tegen u aankijkt of over u denkt?

.....
 .....
 .....

Einde van de vragenlijst – controleer of u alle vragen hebt ingevuld.

Hartelijk bedankt voor uw medewerking!

Bijlage B – Topiclijst t.b.v. focusgroep en diepte-interviews

Vragen als leidraad voor de focusgroep

- De vragenlijsten geven over het algemeen een iets positiever godsbeeld tijdens detentie dan ervoor. Is dat herkenbaar?
- Wat zou de oorzaak kunnen zijn?
- Zijn er hier mensen die vaker gezeten hebben? Verandert je beeld van God dan telkens op dezelfde manier? Of is de eerste detentie bijvoorbeeld heel anders geweest?
- Denken jullie dat het uitmaakt van wat voor delict je verdacht wordt?
- Is God op dit moment dichtbij? Wanneer en waar is hij het dichtste bij?

Vraag bij de foto's: Welke foto vind jij het beste passen bij het beeld wat je van God hebt?

Vragen als leidraad voor de diepte-interviews

- Kun je iets vertellen over God? Hoe kijk je tegen Hem aan? Ervaar je iets van Hem?
- In hoeverre betrek je God bij je detentie?
- Op welke momenten of in welke ruimte ervaar je iets van God?
- Kun je iets vertellen over de rol van God in jouw leven van jongsaf aan?
- Heeft God jou veranderd? Heeft hij invloed op jouw leven? Waaraan merk je dat of merken anderen dat?
- Had je bepaalde verwachtingen van God aan het begin van je detentie? Kloppen die met de werkelijkheid?
- Wat mis je het meest tijdens detentie? Kan God dat gemis verzachten?
- Zijn er dingen gebeurd in jouw leven die van invloed zijn op jouw kijk op God?
- Welke kant van God zou je (meer) willen zien?

Bijlage C – Verklarende woordenlijst

Gevangenis: Gevangenen die al een rechterlijke uitspraak hebben gekregen, zitten in de Gevangenis hun straf uit.

Huis van Bewaring (HvB): Gevangenen die nog wachten op berechting zitten voorlopig vast in het Huis van Bewaring.

PI: Penitentiare Inrichting

PIW'er: Penitentiair Inrichtingswerker

Spitactie: Alle gevangenen moeten op hun cel blijven terwijl de hele afdeling grondig geïnspecteerd wordt. Doel is om contrabande te ontdekken.

TRa: TeRugkeerActiviteiten worden georganiseerd in het kader van het reïntegratietraject van gevangenen.